Абу-Муслим

Тарихи Чархъи-Къала

АБУ-МУСЛИМ

ТАРИХИ ЧАРХЪИ-КЪАЛА

Махачкала - 2000

ББК 84 (2 Агул)

Абу-Муслим (Лутов А. Г.)

А – 17 **Тархи Чархъи-къала.** – Махачкала: Издательский дом «Новый день», 2000. – 160 с.

История крепости Чарки: Сборник произведений.

В сборник вошли трагедия, драмы и поэмы, имеющие под собой историческую основу.

ББК 84 (2 Агул)

Своей любимой доченьке
Зейнаб посвящаю

ОТЗЫВ
о рукописи Абумуслима Лутова «Тарихи Чархъи-къала»

Рукопись Абумуслима Лутова, представленная для издания в качестве книги «Тарихи Чархъи-къала», - оригинальное и интересное собрание произведений, написанных на агульском языке. Рукопись выполнена на керенском (ричинском) говоре агульского языка. Книга могла бы быть издана на родном для автора говоре. Чтобы перевести почти все включенные в сборник произведения на тпигский говор, практически надо переделать рукопись и создать новый вариант с участием самого автора, в чем нет особой необходимости.

Учитывая интерес общественности к агульским текстам, было бы желательно параллельно дать перевод на русский. Тем более это уместно при издании рукописи, написанной на одном из говоров агульского языка.

Рукопись содержит материал, в основном ориентированный на историческое прошлое агульского народа. В то же время здесь немало интересных стихотворений о современности, лирических наблюдений и размышлений.

Конечно, автору не хватает навыков ритмической организации всего текста. Но в стихах А. Лутова много элементов самобытности, признаков искреннего и душевного соучастия в судьбах своих земляков.

Удачно подобраны иллюстрации, фотографии, которые желательно включить в книгу.

Рекомендуя рукопись к изданию, считаю необходимым заметить, что Абумуслим Лутов нуждается не только в моральной, но и в серьезной материальной поддержке, так как издание книги в таком виде потребует немалых расходов.

Мазанаев Ш.А.,
доктор филологических наук, профессор

Игитарин Ватан

Ме китабин автор э ЧIаарин хIюрин учител ЛутIов Абумуслим-шаир Абу-Муслим. Учин китабис «Тарихи Чархъи-къала» пуна ми. Ахттармиш акьучин, сад пе эпос хIисаб акьас вейя ме агъуларин халкьдин. Ппара халкьарихъ хъайя эпосар: къиргъизарин эпосис агъайя «Манас», азербайджанарин - «Короглы», эрменибурин - «Давид Сасунский», лезгибурин - «Шарвили». Гьал агъуларихъра хьуна айя Чархъи Бахьай агъа эпос. Игит Чархъин халкьарин шаир э Абу-Муслим. Учин поэмайиъ ихтилат акьуна айя ги Чархъи БахIай агъа инсандихъас. 160 исалас вартт дихIан вейя ме курарин.

Шаир Абу-Муслима гинара ликIина айя авалан вахттарин дуньяйихъас. Са хубджи шаирар ликIина айя Абу-Муслима хье вахттарихъас.

Джалла учин ликIинай шаирар Абу-Муслима ликIина айя силлабический къайдайилди. Гьар са джаргайиъ ери слог э айедеф. Са чIалалди, мебур хIазурде магIнибур э, фи мукьамихъ хьучира акьас вере. Шаирарис ме формайилди ликIес ппара четин э. Ме къайдайис ликIеф э шаирари Испаниядин, Франциядин, Италиядин, Дагъусттандин.

Миласра гъайри, ликIяйде къайдайин гъавурдиъ уч ай, Абу-Муслима иджи ишлемиш акьайя метафора:

Ми варис гюрчек дуньягъ,
Хатумас мучIе хьуне.
МахIлайн руш язукъ хьуна,
Хван—удигъ су гIашуне.

Ягъди ккиркIунда цIакин,
Завул лухъа хъядарин.
Мукь хьунда гадайс, руш кIин,
Исал жаргай хIядарин.

Ппара гIайя ме мегIнибуригI гIакьулдин гафарар:

- Барзайвас фагъди рагъар,
Чун фидхIан архан хьуне?
ХIатти пуф дакьу гъулар,
ХIа балайигъ гьархьуне.

Алчамаха хил — хье гIадат,
Фагъайчугас, лихь ябур:
Дад замандин гIадалат,
Фитнай акьуне байябур.

Культура хъуда халкь халкь дава, са маларин нахир хьисаб э.

Абу-Муслиман китабикес «Тарихи Чархъи-къала» ппара мафагIат хьас ккейя агъуларин халкьарис чиппин чIална тарих хIархьас.

Хъара ппара агалкьунар хьурай учихъ.

Дагъусттандин университетдин
филологический факультетдин декан,
профессор *Ш. А. Мазанаев.*

АГЪУЛАРИН ГИМН

И кости по Родине плачут!

Рагъ Къафкъаздил даркуни
Аллагь тагIлай кьасусттан.
Агъул-дерейн гIашкъуни
Ирхай айя Дагъусттан!

Исал дерейъ ахсарис
Фи ачух а манзилар?!
Темпел даа гьуларис
Фаттахъун а къизилар.

Душманарин ибхIяли
Хараб акьунде ватан,
Сачма акьай угъали,
Улер хъай, бяйя ухьтан.

Хье ватандин суварин
Арсар угъаф кIиларил!
Чаркквар ухIя баварин
Къизил лихьас хиларил!

Агъул-дерейн хьед ругъун,
Са хупI акьас хьасттагьан?
Гьар сайин къапуй рукьун,
Жаннатиъ хас хьасттагьан?

ХIазур ухь ухIяс Агъул,
Жигар айчин ве жандиъ.
Хьял гIайиб, нагIна , нагъул
Аларкьучин дакканди.

Акьучин хьеш хIаракат,
Хье къалин хьасе баракат.
Ла иллагьа ил Аллагь
МухIаммад расулуллагь!.

Припев:

Ай дере, Магъу-дере,
Суварис сарин дере !
Ай дере , Агъул-дере,
Дусттарис ухьтан дере !

Март 2000 г.

ХАТУМНА ЗУБАЙИЛ

Мусиббат

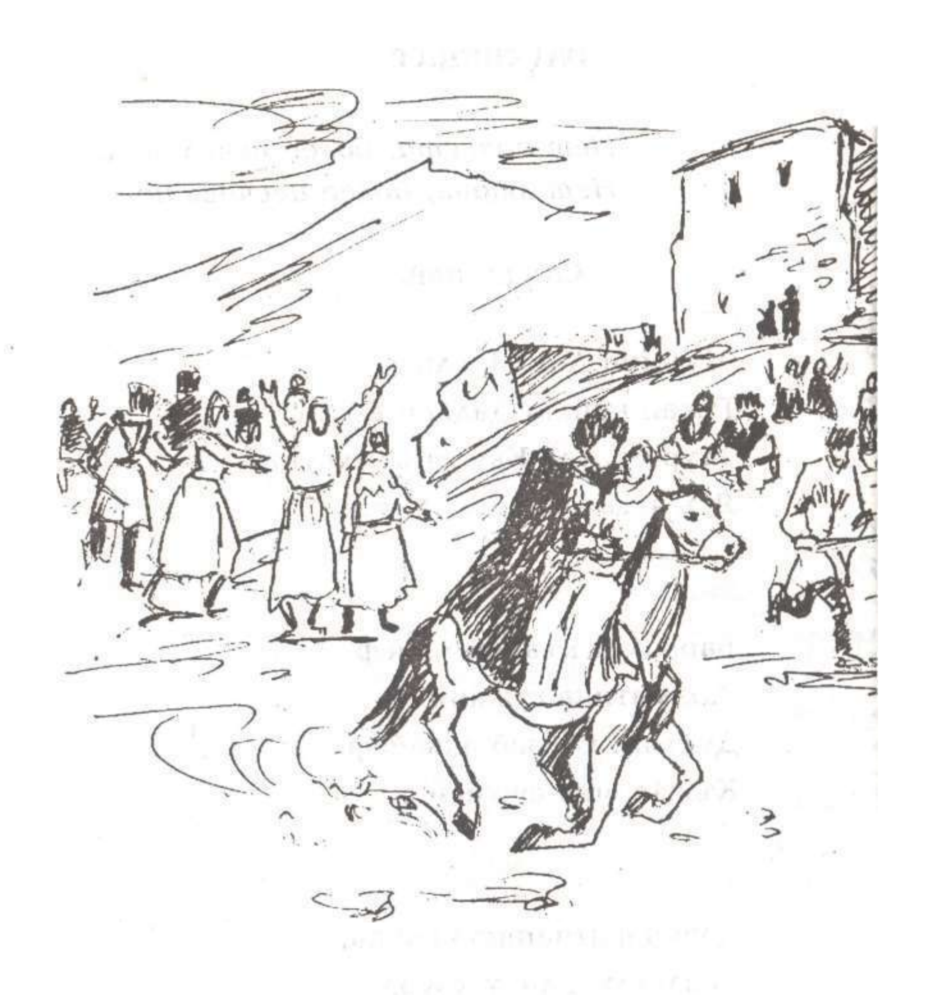
Нет повести, более печальной.
Нет любви, более несчастной.

Сад пу пай.

Муъмин Абу-Муслима
Гъван ккихьу даддан ватан,
Ттур Бабуль-Кьустт алихьуна,
Ягъ ягъалас бяйя ухьтан.

Барракат къалин бяреф
ЗахIматина гужани э.
Дуньягь харраб акьайеф
КъягIярина фитнай э.

Давур фитнайинф хьуна,
Девлетлуй, далу хьунде,
Касибин, инсаф дакьай,
КIил атIайий, ярхIюнде.

Уч даай дуйил са зад,
Зубайлан агъзун хьу дадд-
Амир. Бавахъ хъайеф ий сад.
Кьяйе курарил бяйий шад.

Хатуман касиб даддан,
Сус хайхьун МахIаммадан[1]
Амирас[2], гужар акьун,
Бахтт мухIуббатиъ дахьун.

ЦIакIин фучучIу суман,
ХъаттикIяс мажбур хьуне,
Сус файшун даддан Зубан,
Са тIурфан алгъархьуне.[3]

Са ис шуне кьацI дагун.
Насе хумхъатаф ти кар.
Ай хIазурди хьас багун,
Са ягъа уху цIантукар.[4]

ЧIаарин мублагъ дерейъ
Ттаттахъ[5] са махIла хьунай.
Баварин гIашкъар але,
Хатум хъайе са руш хьунай.

Ухьтанф вун сад хьухIала,
Давурдил шад хьухIала,
Иже кар дадд хьухIала,
Абур ле зад хьухIала.

Руш ухас са ягъ ами,
Рагъ фацуне кIаре къири.
Ине, яратмиш хьас ами,
Аллагьди ракъюн кири.

Кьисас хумхъадатуна,
Ти исан ахир хьуна,
Гадайнтти кIине рушан дадд,
Къал-макъал къалин хьуна.

Даддарин ухьтан Хатум
БицIи ами угуне,
Дадд кIина, хьуна ятум,
Бава чIарар удуне.

Бахилбялди иттар хьун,
Ранг вазалан атIуне.
Бав амурдис аттархьун,
Дуйил сатти гъутIуне.

Хъучархьаф адай хIюриъ
Хатуман бавахъ, - ХIури,
Хьуна хизан МахIамаддан,
ГIашкъуни ай сур-сурин.

Ттур рушал лихьуне Хатум,
КIили хай дадан васи.
Ине гадайс ттур Зубайил,
Гьударкуна кьяблайхъ хьюси.

Рушан дадд инсанарис
ХIазур ий акьас хIайягъ.
ИркIв але хизанарис,
Илгуне гъам, уч хьун къирагъ.

Дахьурай инсан гIазиз-
ГIумур бяйе пешанди.
Бахттикъара Байранкъиз,-
Язукъ акье ве жандин.

-Дуньягь, хьунда вун са зад!-
Фи атуне ваш зе хилив?
Ятум хьун руш, кIина дадд,
Фикир фархьун а кIилив.

-Валайтил сад атун зун,
МахIсулар аме дузун.
Рагъ гIакве мучIе зус хьун,
ГIумур бяйя, вахъ гъузун.

Кьюд пу пай

Жагьилар жан бизарде,
Гимил адин, гъузунай.
Шибярил улер але,
Игитар къирагъ хьунай.

Малдин къирагъис атай,
Аллагьдис акьай шикур,
ХIя хьун Хатум, ги вагIдайс,
МахIлай къалин хьуне макур.

Тухумар сад сайс ккандай,
Дуламиш хьун са хIюриъ.
Бяс гадайвас бяй андай,
Руш агва навахIари.

Гаш ярхIю сулер ицIуд
Ачишайий хIючариъ.
АцIуна, киеттар умуд,
Рушак хьуне хIюрариъ.

Са ппара руш хьунай шад,
Бава узун хьидин тум.
-Фас лидхIан батIарф хьуф сад?-
Суварин бике Хатум.

Рушан бав разе дабяй,
Лакулас алархьунай,
Фикир фархьуна Зубай,
Амурдис аттархьунай.

Дуньягь даа пун са зад,
Ахъатас хьуне руша уч.
Гьучархьун чаргъи валад,
Акьас хьунда ахир пуч.

Ахир бав адин чIалал,
Хъял латай маларилас.
ГIашкъ алди агуф рушал,
Ина атуне Зубайлас.

Хатуман замандин ахча. 1909 г.

Хьуне Зубайлакес малдар.
Руш бяйий суваъ абахъ.
Латайий чиппин дардар
Дардуман МутIугIурахъ.[6]

Бике хъайеф сад хьуне.
Рушал гада шад хьуне.
АхIтибар абахъ хьуне.[7]
Валайтил са зад хьуне!

Хьибуд пу пай.

Чаб дахьуна эвлемиш,
Агваттар даай ппара
Рушна гада, факьа хьеш,
МухIуббатин шартIар сара.

Ватан ухьтан акьайде
ПинцIар батIар тIавускъуш!
Абур махIлайл хареде,
КIанисилаварин* руш!

* КIанисилавар - название тухума

Кучарар кӀаре ухӀяс,
Руша акьайий майил.
Са игит арайл акьас,
Хатуман кьастт ай дуйил.

Ятум рушан чагъларил
Ттаттахъар хьуне бахил.
Гьава суван дагъларил
ХӀуйдий бяреф учин ахир.

Зуба тухум гьихьуна,
Ширин жан алихьуна,
Баккуй шун ай Шанкъурар,
Мукьам хӀюрил лихьуна.

Ахирамжи ягъари
Хил андай акьас ямак,
Кьяйе жура эмкӀяри
Акьунай Хатум хӀалак:-

**КьуламигI гIяйе гIабучI
ЧIеккялал гъамаз хьунай.
Хилив хьун ккане тIубучI,
ЛакаригIас гIархьунай.**

**Хилив файе жагвар тукар,
ХIуча архьун, файшунай.
Кьураматил але лакар,
ГIарар хьуна, айшунай.**

**ВагIда хьуна ахинан,
КьвачIа чIир хьун чIарарин.
Чулле улер Хатуман
Дахи хьуне чаларин.**

**"Хатум алеф э абур!"-
Гимил ахтилат хьуне.
Хилив фай кьяцIул капур,
Зубайл гимис тIушуне.**

Исал хай кьяйе рухан,
Хьуфтта шуф иже кардил.
Сакинат хьуна архан,
Хъучархьун алчахас хил.

'Акье, баван, ваш сабур,
ИркІв але, мурад Зубай!-
МахІла маркьа байябур!"-
Агъай, гІашайий абай.

Халкьарихъ хъундай иман,
Ти давур, валлагь, ккандай.
ЯгІтІаштте хилар Зубан,
Бяй мутІагІ учис андай.

Кью сафарди ачархІун,
Зурзас акьуне кІараб.
Ккане рушан чяпул гІюн
Улер хъай, хьуне хараб.

Ми варис гюрчек дуньягь,
Хатумас мучIе хьуне.
МахIлайн руш язукъ хьуна,
Хван –удигь-су[8] гIашуне.

Капур чIутIуна хилари,
Ккандн хьас адикк кIилин,
Иин агIчи свелари
Гавгьар ладис хьуне улин.

Жилис киркьун кIаре куч,
Лархьуна кIилил ле къуч,
Рушан акьун ахир пуч,
Ми дуньягь хьун къачакъуч.

Хатуман агьузари
Диф тIушуне ГIюригIас.[9]
Ттаттахъарин гIашали
Кум гъайшине хIюригIас.

Улеригьас Хатуман
ЦIабухIанар гьайшуне.
Мерккул ле "мирасин"[10] суман,
Ширин жан ахъайшуне.

Пашман хьу гьулар хьундай,
Хабдис ттаттахъар дахIан.
Лархьас кIил ппара андай,
Якьу багв ута дахIан.

-Бул булахар, ватандин,
Фас рушас уягъ дакьуф?
-ХIа-лецIв, ярхе лашарин,
Гада гъархIас фас дакьуф?

МахIлай илгвас баракат,
Нафас гула ирфари,
Ппара акьуне хIарракат,
Дахи лархьас тIурфарил.

Рушан рякъяр итIуна,
Нахчирар хьун тапилмиш.
Капур иин ккитIуна,
Акьун ваш Хатум агъмиш.

Мугуйъ къабкъагIюдуран[11]
ГIюра чаркквар акьуне.
Кьяйе эмкIяр Хатуман
Агухилди, ларкьуне.

Суварис гьарай атай,
Руш жилил алархьуне.
Хилари мухур фацай,
Ахир пас хъучархьуне:

-Фи пун хьасе иркIвариъ
Зун ве ппара исари?
Вас даайва гIушари,
ГIакв атаф заш дагариъ?-

МухIуббат акьас къалин,
Гьамиш акьай буюрмиш,
Заш баваккес ккеттихьин,
Вас дайва акьуф табшурмиш?

-Гъайиш, иркIв алеф, Хатум!-
Агъай Зубайл, гIашайий.
-Хьяс акьундеф ми залум
Тtаттахъарин фитнайий!

-Вай, Зубайл, махIлайн игит,
ХIюриъ зе хъумаха мигьит.
Зус девлетарикес дуйин
Кьисмат хьуне кIаре лит.-[12]

Ахъ акье дахи кьваликк,
Белки хьас идеф кумак.
Алархьаштте зе кIиликк,
Ккидайеф фасе бармак?

**-Хил гъуш, бахтт, талихI инда,
Ухьтанф пас хъучархьунда.
ГIамалар акьас ккандa,
Кумак вас зекес анда.-**

**Гъархь, ккaнеф, ве негъвари
Хьасе сарин хьидин ягъа!
Ве мухурин маргъари
Нур ккятIасе чIюме ягъа.-**

**Хьуне кьаре жилис кьисмат,
ГIашкъар алеф зе ппара!
Зус агуф эва гIаламат?-
Гъван гъутIурай вал сара!**

**КIарна-мучI атIуне ГIюригI,
Хъурукьастти уч хIюригI.
Руш гIандай цIантукаригI,
Къал гIархьун тухумаригI.**

3 Зак. 2233

Негъвар дахIан ярхIун ручI,
Ладаркун жагвар тукар.
Суваъ атIун кIарна-мучI,
Хумхъатайда зус ти кар.

Рушан кIаре чIарарил
МахIтал хьун гъазе чIирар.
Дакканттарин чIалари
ЧIир акьун Зубан курар.

-Ул ярхIай Ккаспи хIулис,
Нахъай икьваф чардахикк?
Мукь анда ттаттахъарис
МухIуббатин пайдахикк!

Хатуман жандин жигар
КIаре жилиъ ушуне.
Шаг-дагъдин кIил шагьид хьун,
Шалбуз-дагъ ачирхъуне.

ЦIарф ичай, завар рухай,
Хьидин ягъ хьуне дахIал.
Улер хъай, рукъай, цIурай,
КIине Хатум, баван махIал.

ГъучикIа хъюси гIяндай,
Якьу багв улер адаркуне.
Амурдиъ Зубайл андай,
Багур хьун, алдаркуне.

Хабар хъаркьуф Хатуман,
ХIабав хьуне фалижин.
Мухурин кьулер Зубан
ЛачIирхун, сад фарижин.[13]

-ХъаттучI, игит, мучIахъас ,
Заш ягълукъ вал алчахъас!-
ГIашай, рухай, магIнияр
Акьуне бава учихъас:

Дардуман фана дуньягь!
Улер хъай, гъушас дахьуф.
ГIажабан кьюрчIе дуньягь,
Хилив фай, гIутIас дахьуф!

Якьуд пу пай.

Вас ухшар але ппара ,
Са батIар руш хъайя захъ!
Ширин жандис хьас чара,
ХIулдан иркIв хьубанф ий вахъ.

Фитна адай ти махIла,
Ий чIалас ппара масан.-
Ахттармиш акьухIала,
Зус, валлагь, хьуне лукьсан.

Ппара вахтт хьун атIай къуй,
Хатумас ттаттахъарин.[14]
-Ми кар имикIа, чвас тавакъуй,
Сибиъ зе махIлайнттарин.

Ттур Зубайлан гъагьалцай,
ГучӀ лихьай хьун бавари
Чаркхварис чиппин, дацӀай,
КӀил гъамиш ай завариъ.

Ягъди ккиркьунда цӀакӀин,
Завул лухъа хъядарин.
Мукь хьунда гадайс, руш кӀин,
Исал жаргай хӀядарин!

Рангар ве ахъвазандин[15]
Аттивуне шавгъари.
Ай гадайн ширин жандин
Шикил рушан гавгъариъ!

-Хилив файе хӀулал ризкьи
Ккихьун балайкк дарякъю,
Фас гьучархьундефтта кьир,
Вун бяре майдан рякъюъ?

-Вас гьатидхIан ухшамиш,
Фиштти кьил атIуне рушан?
Фас дахьуф чун эвлемиш?-
Зус анда ахун гIушан.

-ГIюдура[16] чаркквар суман,
Кканеф ваш хъучафайне.
Сурепиш[17] гитани суман,
Хил фиштти алчафайне?!

Икьянис жагвар илгъван,
КIаре хьун а негъвари.
Вал ругъу алчихьун гъван,
ХъалхIас анда чин вари.

КIаре суле ккятIун су,
Кьятте гIюр афархьуне.
ХIядар вал ле хъатIусун,
Аззар жандив фархьуне.

Алархьун гIюнилас гвар,
Хабар кьяйеф хъаркьуна,
Иинттар латай негъвар,
Бав фахъайшун, чIир хьуна.

Гьати заманайинхаб
МаслигIат гимил анда .
Хъаттурхайна, хъаттикIяй,
Баракат хIюриъ анда.

ЦIарф,[18] фацас дахьу вавас,
Улис агун, гулайя.
Ве хIявуъ ахъунде ваз,
Вахъай рукъай, цIурайя!

– А-гьарай, зун факьасий
Ми рушан адиф багу?
Тгаттахъарис факьасе
Хатуман къяргъишин хьу?

Ваз гІакве, мучІе гІушан,
Арсуран атай хьилар.
Агвайя зус гьамишан,
Ишарат акьа хилар.

Ппара хьуне хъюхъе рагъ
Рамагис мурдаларин.
Вас хІазур жаннатин багъ
Улин хьун бидаларин.

Дардуман кІвархялдикк дар,
Муг акьуф жагьиларис.
Тtаттахъ суман яззидар
Хъухас анда баварис!

ГІушарин ахун андай,
Жандис ярхІюна гІузур,
Факьайчира хІюй андай,
Зубан пуч хьунай гІумур.

-Барзайвас фагъди рагъар,
Чун фидхIан архан хьуне?
-ХIатти пуф дакьу гьулар,
ХIа балайигь гьархьуне!

– Фиштти рякъ латтадархьай,
Гулун залас вун дахи?
Зун амурдис аттархьай,
Дуйихъ умуд хъундахин.

Алдий лакул руш ятум,
Ахсар цIай ахъун акбар.
Алминдай дуйил Хатум,
Акьаф нал заш ахIтибар?

Чагъларил[19] ве шад хьуна,
Зун гIашкъуни, ирхайя.[20]
Кканеф вал гъафил хьуна,
Вахъай зунна тIирхайя.

ИркІвурал ти ягъ адин,
ГІузур ярхІун зе жандис.
Пайгъамбар уч аладин,
Аттикасе тур жаннатис.

Фитна акьу кІилари
Хабдис хъагъай: "Акьунда!"
Сукъур хьаштте улери,
Фиштти агъай: "Агунда!?"

Маргъар суман силебар,
Жаргади а чун вари!
Руш язукъ ухь, тиребар,
Далда хъуда сувариъ!

ГІяфуд пу пай.

Ккими илгуф фиттиний,
ТІирхьи бармак, вал леде?
Къарган ХІасан-ХІусейни,
Ккекку гимил аледе.

ЯхI –ламус хъай алахьу,
Зуран кьюрчIе калагъан!
МухIуббатил бала хьу,
ГIушан бугьуй Чилагъан.[21]

Валжагъ ваш фитнайн лахьун,
Наши гадайл алархьундеф.
Илан хьас пун хьун, дахьун,
Гъазе габал хьун, илгундеф.

Хьял аглан акьай хIядар,
Яззидар дуйил дацIа.
Фишттинф ларкьуне кьадар,
Жагьил жандил лихьун цIа?

Дахи гъафил бяйе инсан.
Зун хIазур э кьимат ис,
Ти кардин дахьас лукьсан,
МехIаммедин умматис.

ФидхIан а чиппиъ чагъар?-
Фитна акьу къучагъар?
Иже кардис - начагъар.
Хизан ухIас - алчагъар!

КIилин гIумур дуйилас
Бяйя хье, ахIтибар хъундай.
Мурад имам Шамилас
Ти залум кьабул хьундай.

"Хас бяй анда баркаллагь!"-
Ун бяйя хIюринттарис.
Кумак уч хьурай Аллагь,
Хатуман махIлайнттарис.

Ятум руш, гIюра суман,
Фурс акьуфттай гунайи.
Хатум - хьас аме сусан
МахIла угуне гунагьи.

Агъуларин дишагьлил
ЯгІара, агу суман,
Алчагъар бяйя бахил,
ГІакв дагу сукъур суман.

Алчамаха хил! - хье гІадат.
Фагъайчугас, лихь ябурІ
-Дадд замандин гІадалат
Фитнай акьун баяйбур!

Зубан ягІтІу ирккурал
ЯрхІун файне гІараби.
ИтІул лархьун иркІвурал,
Мукь хъухьунда харабиъ.

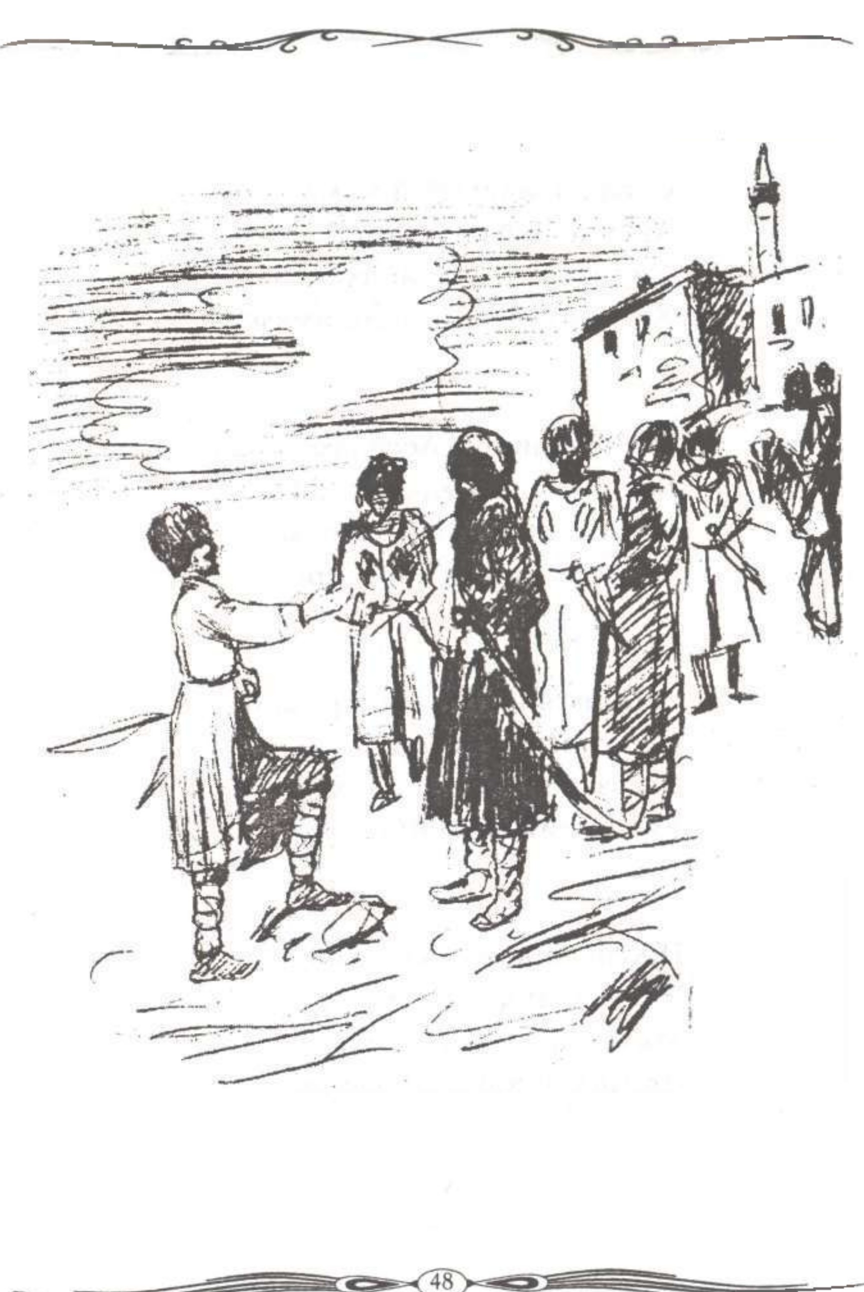
ГІумур шуф адай-бадай,
Учис хьуне хиянат
Бав, гІашкъар але гадайн.
-Чун Аллагьдис аманат!

Сувалас алгъябяй кум,
Акьуне Зуба хIамам.
-Ассаламун ГIалайкум,
ХIурматлу , Шамиль имам!

-Во ГIалайкум Ассалам,
Вас, игит, Агъул-дерейн!
-Фас акьуф, игит, хIарам,
Фиштти айя Магъу-дере?

-Шамиль имам, шикур Аллагь!
Са гунагьин айеси э зун.
Гъаззават дакьун, валлагь,
Бяс ккийя зе иркIв утIун.

Ижеф са кар хьун Зубан,
Идемар дахьун шагьид.
МахIлайас гулу суман,
Шамилан хьун мужагьид.

Игит зурба Зубалас
ГІядай, агъай, къушумигІ.
Тарг хьуна уч хІюрилас,
ВекІяхІ гІандай тухумигІ.

Негъв улилас лархьуне,
КІяс гІайжал адиф магу.
Хиял зурба хъай хьуне
Сиким хьас рушан багу.

Хьин яратмиш хьу ругул,
Хаф кІили дахьун васи,
Зубайл су хьун ХІа-мугул,[22]
Гьударкун рушахъ хъюси.

Ярхьид пу пай.

Бажат хьуне рахІат рущас?-
ФидхІан ккяттушун вахттар?!-
Бяйда гуж акьун гъушас,
Аллагьди дайи бахттар!

Шибяр, чIарар фаттатун,
Ай Ттаттахъ ухьтан валас.
Заш залум хумхъадатун,
ГIаттивун руш Дабалас.[23]

Рагъ фацун кIаре къири,
МучI аларкьун чулларил.
Рушал кIил дивас, къари,
-Див сара, бяс суварил.

Ларкьвай къяргъиш тухумдин,
ГIажаб жура дава инсан!
ЯгIа ттур ле гьатидин,
Зубан[24] бахттсуз хьуне хизан.

ГIумурдин ухIас пешкеш,
Хьявас дахьуб ахIтиман.
Див хьибу пай акьас хьеш
Гадайхъ хъаркьу арзиман.[25]

Рушан ахир хьу мукьуйл,
Са цIантук-тук хьун барил.
ГIюд хъудайн учин мугуйл,
Куц алминдай чаркковарил!

Эвлемиш хьас аметтар,
ИркIвурал фаш хьу дахIан-
Дуйил хьунда кканеттар,
Хатумна Зубайл дахIан!

Чарккуран кьярук акьа,
Асуллу э бувалас.
Туба э, зун шад даа,
Бахттлу хьун Хатумалас.

Вал кIил дивас, сувал шун,
Са тагьарис зун кьяшуне.
Некьв агун ве, кьагьар хьун,
Угъал суман, гIашуне.

Калагъан гьучахъуна,
Малайкар алчахъуна,
Ашнади вун айява ,
Зебани ачикуна?

Рагъ барзайвас фагъдина,
Ве бяре вахтт хярариъ.
Вун зус накь гьучадина,
ИркIв фацун заш хилари.

Шавгьари акьай сарин,
Зун ачух хъухьун ягIа.
Вал гъамаз хьу нахIсарин,
Дикьуне мугар ибгIа.

ГIаламатар чиппис агуф,
Жагьилар жандивас хьуф,
Ахиративас чаб хьуф,
Тухумар хъудахъюхьюф.

ИркIвура руш айттари ,
Гьаргалай улер алихь.
Хатум язукъ хьуттари,
Укк акьун, тукар алихь!

-УмучIа, тттаттахъар, фитнай,
Дадд-бидад, чвас миннат э!
Заш ми чвахъ хъаркьвас акьайф,
Хатуман аманат э !

Ярид пу пай.

Ламартис дюхью ватан,
МагIалим Аминатан,
Хьун иркIвура хиял ай,
Лихьас сувал пир ухьтан.

Бике агъмиш акьас шун,
Руш айе авла агвас,
Вагьабитари фацун,[26]
Шиниккварин хьун са ваз.

Учин халкьарис бажид,
Хулалас хил гъушуна,
Агъдиндеф кавха Мажид,
Душманар ай буш хьуна.

ШиниккваригI сад игит,
ГIяйхьуне, Юсуф агъа.
Душмандин лихьас мигьит,
Лишине гьати ягъа.

Шиникквари гIашкъ але,
МагIалим Аминат кьин,
Халкьари, вархIал але,
Негъвар латуне иин.

Яб тин, инсанар дуйин!
-УхI лагIматар,[27] чвас инде!
УмучIа арай кьюйин,
Чаб чиппис вафалу де!

Аминатан гIашкъ алеф,
Ассул хъайф ий ФатIимат.
Махьтаб руша ккиркIундеф,
Юсуфас хьуне кьисмат.

Ай тукар некьвил лахъай,
Арсуран негъвар лахъай,
Хатум-руш акьай агъмиш,
ФатIимат Юсуфахъай.

ЦIакIинар къалин хьуне.
ЦIакIинна гамачI хъай бяф.
Фирра фадай, хIархьуне,
Хьин дуйилас алабяф.

ЦIакIинин кIил зун уч хьун,
Зун гIашкъуни лухъуне.
Дардуни чахир ухун,
Ширин жан зе ухъуне.

Гьати исан ахирас,
Са батӀар са руш ухуф,
Хатуман ттур алихьас,
ХӀарракат фай вав, Юсуф.

Руш ухундеф, шад хьуна,
Юсуфакес дадд хьуна,
Ипак фай хъайне кавха,
Фикирар че сад хьуна!

ХӀуйдий зус Юсуф идеф,
ВекӀяхӀин иркӀвар айеф.
Гьиндис ул ярхӀючира,
Хажалат дуйил алеф!

28 июнь 1999 года.

Хатуман пир

ЧИРАГЪ-ЧАЙ

Мавлуду ГАСТИЕВУ

Жизнь научит сквозь слезы смеяться!

Ракъяриъ чӀукь шучира,
Зус гӀаламатар ппара агун,
Анда, магу хьучира,
Чирагъ-чай, ширин ахун.-

Ккасппий вун гъучадиндеф,
ХӀул гӀашкъуни, ирхайя.
Загълум кьюрд хъучадиндеф,
Вахъай зунна тӀирхайя.

Гурдали итӀун хӀядар,
Агьузар бяре жанди,
Аллагьдинф пуна кьадар,
Уч ахъатун, вун кканди.

-Уп, Чирагъ-чай, мус бяреф,
Зус рахӀат са сагӀатин?
Иъ иреф, дуньягь кӀареф,
КӀил э вун маслигӀатин.

-Жагвар хьун а хье кIилар,
Хьас ккиеф эва хьин магу?
АкIакIай гъузун хилар
Зе, рукьастти ве багу.

-Фас айефе, Чирагъ-чай,
Сиясатис гиранди?
Исва хил кюгьна кучай,
Ваш ламартив аранди?

ГъучикIуна къизилар,
Ин валайят маса къужай.[28]
Гьел исал бяй манзилар,
Вун архьай ава гужай?

Ракъяр варин сад даа .
Курарил хьу шад даа.
РахIми хъудаф дадд даа.
Дуньягь, вун са зад даа!

-Байталаф зе хьун гӀумур,
Хасият веф фархьуна.
Хьун Чанакъ-ГӀали[29] багур,
Вахъас рухай, архьуна.

Ракъяриъ чӀукь шучира,
ГӀаламатар ппара агун,
ХӀарракат акьучира,
ВахӀдул-ахӀад[30] бяй а зун.

Февраль 2000 г.

Чархъи БахІай

Элегия

БахІайю САГИДОВУ.

Безумству храбрых
поем мы песню!
М.Горький.

Мухур завус ярхІуна,
Рагъун нур фацас лишин,
Чархъи БахІан хІюр хьун а-
Якьу багв хІучар гашин!

Ягъар хьухІала сарин,
Ватан хІакьди э жаннат.
Нахирис хье бецарин
Къуругьар хьун хиянат.

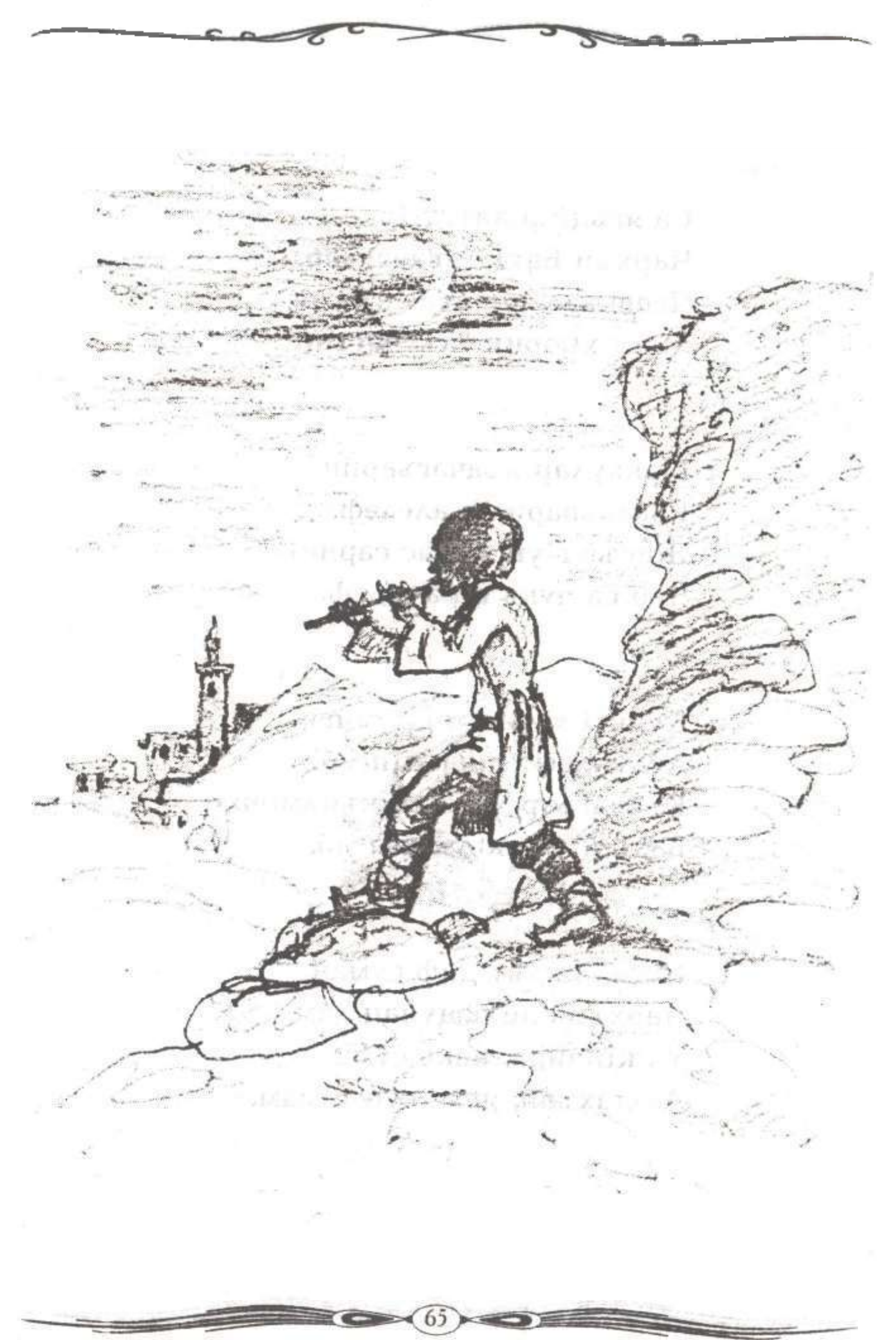
ГІушари хулас гулай,
Уч акьай дадда кІаре,
Чархъи ий ппара къулай,
Илдешис, ракъюъ бяре.

Аркьян-ттулан[31] аркьярис
Ваш лак ярхIунва, игит?
Ккане рушан икьярис
Хил ваш ярхIунва, игит?

Кьюрдин ухIас къурухар,
ХIарракат фай вав, БахIай.
-Гъамаз хьунва къуругьар,[32]
Вал, игит, Чархъи БахIай ?

Ахуник кий руш ширин,
Мукьам гадай ярхIюне.[33]
Ади айс дахьас хIюрин,
Чархъи капур архIюне.

Даддарин таркишин хIал,
Ти залуматин гIуши,
Аларкьун Чархъи БахIал.
-Гьел ваш залас хил гъуши.

5 Зак. 22..

Са ягъцIур латтатIуне
Чархъи БахIа къачагъар.
Чвеш къуйяр чвас атIуне
Магу хIюрин "къучагъар".

ГIакьулар къачагъарин
Кьвакьварил э аледеф.
Жакъе гIуш акьас сарин
Чаб са чукь ий амедеф.

КунигI хьуна тапилмиш,
Акьундеф бецар хIисаб,
Къачагъар хьастти къилмиш,
БахIай уч акьун кьасаб.

Сувал лихьу диф суман,
Чархъил ле бецунан хам,
Уч кIичира, накь суман,
Латтахъай, ягъ хьун тамам.

Фишттий хумхъатаф ти ягъ,
ХьиттанкIилар тIахIюр хьун?
Ина гадай рушас уягъ,
МухIуббати хIюр ухIюн.

"ХIаф магу дахьухIала,
ХIа гъвандигъас гьурх!"- агъай .
"Яхул-шуй ухухIала,
ЖагьутIар гIашуф!"- агъай.

Къалин хизанил учин,
Къалайчи, хулал хъябя,[34]
Шагьид дахьас ти кардин,
Лишине учIас кьябяъ.

Къачагъи бугъаз фацуф,
Тубалу хьун сайс дапас.
Яри шиникквин дадд уч пуф,
Мажбур хьуне фаттатас.[35]

Бикьяс акьу яхул-шуй,
УхIа лихьун жандифай,
ЯхI киеф хьун хIюлашуй,
ЧIалал адин гъвандифай:

- Алахундин сувакьун,
Исал КунигI[36] рухайя.
Игит Чархъи руг акьун,
Чве девлетил хил хайя!

Игитар шун, аттахъун,
Бавари чаб дитIуна.
Къачагъар ай фаттахъун,
Капурара ккитIуна.

ФидхIан хъял кийгьан, яраб,
Руг хьуна агуф БахIай?
Къуругь хIюр акьун хараб,
ХIюрил хъайне, игит фай.

Гъазе чIири акуру,
Мудурин хьалхьам суман,
Алминдай ии курун,
Бармак кIилил , гIуш суман.

ХIазур лит вал алчахъас,
Алчихьун сара журайс,[37]
Зус хIархьунда мучIахъас
Вун, хилара кейхьун айс!

Алархьун баван ягълукъ,
Чархъи икIас тIушуне.
Жан жагьил хьуна язукъ,
ЖамагIат хье гIашуне.

ЧIаар хьухилди аглан,
Бахил хъухьун къачагъар.
Руг акьун кIилихъ хъайе гъван,
Фиштти хъушун алчагъар?

Игит иркIвуралас шун,
ЯгIа хьин адаркайя.
Зун лукьсан ми кардин хьун,
Багур хьун, алдаркайя.

Октябрь 1999 г.

МАЙЗАР

Драма

Имаре ИСМАИЛОВОЙ

*На этот мир нельзя
смотреть трезвыми глазами!*

**Пашманди айе чулларил,
Пашман гIакв ларкьваф гIуши.
Бахтт кидайде гьуларил,
Алчархьаф бахттсуз руш э!**

**Зун ккаанди угайде руш,
Гулун а, лахьун майзар.
АхIтибар зе хъайде гIуш,
Шун, акьай заш заризар.**

**ФучучIуне ахсар ис.
Хабар фай адине дусттI
"Акьас залум нахIсарис,
ХIазур э зун, лихьун устт !-**

Фидхlан а вас гиранди,
Якьу багв ул адаркай?
Ве гlашкъар ле гирами,
А, гlюд суман, алдаркай."

"Ма, гъуш вас къизил, игит,
Гьел, къардаш, э вун архан.
Мич хъухас рушан мигьит,
Зун учlас ракъюъ вархан."

"Мускелар жагвар илгъва,
Жакьв суман вун руцайя!
Зе алчагъарин хъюла,
Дахи тlуш , эл фацайя!-

Гlушан барай сувал бяс,
Вун къан хъайф даай , гелин.-
Хlазур э зун алгъябяс,
Кьулер латтивас кlилин."

Рушас тукар фаттахъун,
Сайрисра духIу къачагъ,
Ай , кунара латтахъун,
-Фиштти хъучархьун , алчагъ ?

Байбутил зе шун хилар,
Улерил алгъадин цIа.
Зурба лайшун хиялар,
Иъ ухунайчин, дацIа.

Элар ярхIай, диф суман,
Агундеф ахъун хIавуъ,
ЯрхIюн байбут, цIарф суман,
Иин свел агъшун завуъ.

ЯхIна-ламус идемин
ХIазурде байбут ухIас,
ЛаттатIун кIил улемин,
ФучучIун кIараб рухIяс.

КӀил алминда кьаркьалай,
Файшун, ярхӀун дагьарис.
Агъай: " Хил гъуш ми галай !"-
Руш лархьун са тагьарис.

-Хиял фи ийгьан сагъкӀилин,
МухӀуббат ухӀас дахьун?
Кунар алди цӀакӀинин,
Кьвакьварил зе алархьун?

Байбут заш агъдивуна,
ХӀархьуф руш идеф жинжал,
Мухуривас фагъдивуна,
Хъуйинда рушас мажал.

Гьамиш жикай ккиркӀвайда
Заш байбут майзаривас!
Хьасгьан гъархӀас, иркӀв ада,
Качарин мезаривас?

Гьамишан зус гIакве рагъ,
Алдаркун къачагъарихъ.
Зус хIазур жаннатин багъ,
Гьударкун алчагъарихъ!

Пашманди айе чулларил,
Пашман гIакв ларкьваф гIуши.
Бахтт кидайде гьуларил
Алчархьаф бахттсуз руш э!

Апрель 1999 года.

АГУЛДАЛДИН ХЬЕД

Агулдалдин хьед ругъун,
Са хупI акьас хьасттагьан?
ЧIаарин хIюриъ рукьун,
Жаннатиъ хас хьасттагьан?

Негъвар дахIан ярхIун ручI,
Ладаркун жагвар тукар.
Суваъ атIун кIарна-мучI,
Хумхъатайда зус ти кар.

КIаре суле ккятIун су,
Кьятте гIюр афархьуне.
ХIядар вал ле хъатIусун,
Азар жандив фархьуне.

ЦIарф, фацас дахьу вавас,
Улис агун, гулайя.
Ве хIавуъ ахъунде ваз,
Вахъай рукъай , цIурайя.

Маргъар суман силебар,
Жаргади а чун вари!
Чин язукъ ухь, тиребар,
Далда хъуда сувариъ!

ГЕЛИН[38]

Бабий ум—бабье коромысло: и криво,
и зарубисто, и на оба конца!

Аларгъвай айя кафал,
Аларкьун кьяйе гаф вал.
ХIалак хьун а хьин , гелин,
Хье арай архьун тIафал.

-ГIазиз баварин махIал,
Жанарин фиштти а хIал? -
МухIуббатинф шун а зе
ИркIвурас таркишин хIал!

Ве ул хъайя багъларихъ,
Зеф гьамиш ве чагъларихъ!
-МухIтаж хьасгъан хьин, гелин,
Чархъи-къалайн дагъларихъ?

ЧIарар жагвар хьун кIилин.
Рякъ гIумурдин сад, гелин!
Зе курар баша акьа,
МухIуббатин хIяд , гелин!

Улерин гавгьарар ве,
Ккаспли хIулин жавгьар э!
Ве мухурин эл, гелин,
Зус саринде шавгьар э!

ГIашкъар алеф вун сад хьун,
ИркIв чирхъвас хьун зе, шад хьун!
Ми вакьфайярин удигь,
Векес ухьтан са зад хьун!

-Хъялар маркьа, миннат э!
Хьяс ми дуньягь жаннат э!
Вун гIумурдиъ зус фуркьу,
Хазина, аманат э!

Апрель 2000 г.

АГЪУЛ РУШ

Край земли, конец моря,
Везде много горя!

Зе улер вахъ гьамиш,
Хъайя, агъул руш.
Къабул акье кваниш,[39]
Мержан агъул руш.
ИркІвуран мурад э, } 2 раза
Вун зе, агъул руш!
Дардунин дарман э,
Вун зе, агъул руш!
ИркІвуран мурад э,
Вун зе, агъул руш!

Мубарак галмизар,
Зус хьун , агъул руш,
Зун кІейя, заризар
Акьай , агъул руш.
ИркІвуран мурад э,
Вун зе , агъул руш!
Дардунин дарман э,
Вун зе, агъул руш!.
ИркІвуран мурад э,
Вун зе, агъул руш!

Мукьунттар хъаттахъун,
Зе кьастт, агъул руш,
Вас тукар фаттахъун,
Икьвас , агъул руш.
ИркIвуран мурад э,
Вун зе , агъул руш!
Дардунин дарман э,
Вун зе, агъул руш!
ИркIвуран мурад э,
Вун зе , агъул руш!

Арзуман кIараби
Гъушун , агъул руш,
Тавхана харабиъ
Акьас, агъул руш.
ИркIвуран мурад э,
Вун зе, агъул руш!
Дардунин дарман э,
Вун зе , агъул руш!
ИркIвуран, мурад э,
Вун зе , агъул руш!

МАРШ ШАМИЛАН

Аззад акьас, игитар,
Хьеш Дагъусттан, иншаллагь!
Фаттахъасе мигьитар,[40]
Ла иллагьа ил Аллагь!

Хьяхъ Аллагьу акбар хъай,
Душманди акьай чабхун,[41]
ХIажи-Мурад турихъ хъай,[42]
Хьяс ширин анда ахун.

Вун кIил хьуне гъазаватин,
Имам Шамиль, дардуман!
Че сувал ве саватин
Ун алмийя, накь суман.

Вас дарсар и магIалим,
ХIаждил рукьун ГIарабиъ,
Зекес хьас анда гIалим,
ЛамартаригI[43] харабиъ.

Вайнахарин[44] акунар
Кагъфирари узунай.
Руг акьай але кунар,
Имам агуф, гъузунай.

УчIун гIурус фургъуниъ,[45]
Наибар гъузун ругъай.
Хъайе са валжагъ дургъуне,
Кагъфирар вахъас гъургъай.

Калугил але тайгъун,[46]
Сиясатис[47] тин уягъ -
Къафкъаздил але рагъун,
ИIь анда, ами къирагъ.

Кьастт мюридарин вун иб,
Даай хьун, зав рухайя.
Фи ухьтанди ваш, Гуниб,
Дагъусттандил куц хайя !

Къафкъаздил лихьун жафттал,
ГІумур гьатун аккаккай,
Европпа акьун махІтал,
Уч сиким хьун айя Маккай.

ЯСИР
Драма

Любви все возрасты покорны!

Рагъари акьун къудур,
Багур хьун, лецIухъ шуне,
Бавахъ хъайде са мудур,
Тукарил гъафил хьуне:

-ЦIабар батIар тук ире,
Вун иркIвуран мурад э зе!
Кас хъудай умуд кийе,
ГIумур пуч хьун бяй а зе!

- Дардуман векIяхI мудур,
Захъ байбут гъузун кью ис.
Ве хIанаги э хIазур
Акьайф ахир хьяс кьюйис!

Жуваб туку цIа дахIан,
Мудур наши буш бяйий,
ДахIал хъучади дахIан,
Медра гъафил хъябяйий:

-Рангар батIар ире тук,
Вун иркIв аледеф э зе!
Хабар гъуш сара, цIантук,
Мус ире тук бяф разе?

Бахтт адай мухIуббатиъ,
ИркIв утIуна, зе бяйя!
ГIархьаштте зе суратил,
Негъвар чаб-чаб лабяйя!.

ЦIарф ича хьидин ягъа,
Уягъ хьуне байбутис.
ЧIал фачахъадархьун агъа,
Лархьуне са тагьарис.

ДевгIи гуж кягъдурукьа,
Хье мудур афархьуне.
Иин свел агIчин кьуркьаъ,
Тукул гъафил хъухьуне:

-Вун гIашкъар алеф ий зе,
Тук, кьисмат зус дахьина!
Ахир пуч хьун бяй а зе,
МухIуббатихъ хъихьина!

--Агвайва хьидин ягъа,
ХIанаги кар акьунде?
Миннат э, бавас магъа,
Арзиман захъ хъаркьунде.

Чайлагъиъ хьиттал ле гвар,
Мудурихъас гIашуне.
Иинттар латай негъвар,
КIилис кIилди кьяшуне.

Мудур тукун гӀашкъуни,
Ширин жандивас хьуне.
Ти мудурин дардуни,
Ире тук заздин хьуне.

Байбут, гьамишан утай,
Иин хьуна, гъузун а!
Арсуран негъвар латай,
Цалдик сатти гъутӀун а!

Август 1999 г.

ХАДИЖАТ

Апасу РАМАЗАНОВУ.

Пути господа неисповедимы!

Игит:

- Агь замана, замана!
Дуньягь! - Хьунда вун са зад.
Бахум-гюрум замана,
Фас акьайда ваш зун шад?

-Улер атай вас гьамиш,
Ис дакьай вун заш агъмиш.
Кьабул акье, Хадижат,
ЛагIлияр лацIу кваниш!

Хадижат:

- ЯгъцIур хьун а хье исар,
Ваш акье гьел вас чара.
Мич, халкьар акьай бизар,
Дахьурай хъайис сара.

Игит:

- СахIибарин кайвани,
Умуд ки, заш хьяс кьюйис,
Вахъ улер хъай, айванил,
Муг акьун бяйя кью ис.

Захъай ваш акьай хIужат,
Рангар ве ахъвазандин,
ЗиягI маркьа, Хадижат,
Шав дурхIас жигар жандин!

Хадижат:

-Акьайя тIалаб, игит,
ГIумур ве, хизан адай,
Арсуранф ма вас тибит,
Гьамата адай-бадай!

Игит:

-Зун хIазур э, арзуман
Гъушастти кIарабари,
Арайл хъакьас, цац суман,
Тавхана харабариъ!-

7 Зак. 2243

ФидхIан ваш акьайе бизар?
Хьуна мубарак галмизар,[48]
Зун тIирхайя, Хадижат,
Акьа дахIан заризар!

Хадижат:

-Ипак суман чIарари,
ТIирхьина, нур ицIайя!
Вас кядархьа чIалари
ХIядар завун ицвайя!

Игит:

-Мукьу - кIилар хъаттахъун,
Сибарилас латтахъун,
Зе кьастт вахъай, Хадижат,
Икьвас, тукар фаттахъун!-

ГIумур маркьа байталаф,
ЦIантукин атун акун.
Алчимихьа зал сараф,
Ккидаф ве ихьу лакун!

Хадижат:

-ЯрхIун зе, мурад игит,
Лархьун айя кIарабил.
АттивасттахIан мигъит,
Ате зун зе харабил!.

Игит:

-КIаре къири фацун рагъ,
Зун барзайихъ хьиму ягъ,
Вахъ гъузун, ирфар[49] ругъай,
ЦIарф ичай, завар рухай!-

ФидхIан акьа защ миннат?
Арсуранф ма вас манат!
ГIашкъар але Хадижат,
Вун Аллагьдис аманат!

Апрель 2000 г.

ТОСТ

Друг — сокровище и благо жизни!

Хье гІашкъуни ватандиъ
Азалхъанар[50] лухъайя.
Зун угайя, пас кканди,
Захъ Мирза-бег дустт хъайя!

-Ваш акье багъишламиш,
Вахъай ухас зе кьастт э.
Хизани зе башламиш,
ТІурфан захъай акьастти.

Ухасе тукарихъас!
-Инжикли маркьа сара!
ГІашкъ але дусттарихъас,
Духубас ада чара.

Гъадивас вахъас, ахсар,
ГІаквар-нурар алгьата!
Ватандил лахъас арсар,
ИркІвуралас гьадата!

Ве гIакве гавгъарихъас,
Час гьамишан дузалмиш.
Ухасе шавгьарихъас,
Зун ачух хъакьа гьамиш.

Жаннатинф але абур,
Тук ахъу, бусттанихъас!
Акьуна са чIукь сабур,
Ухасе баварихъас!

Мублагъ Дагъусттандихъас,
Ачмиш акье тибитар.
Ухьтан Гюлистандихъас,
Ухун ада , игитар!

-БатIар хье валайтихъас,
Фасе духайф ваш, жинжал?
Даддарин ватандихъас,
Духайхьучин, ма хинжал.

Къизилдин нурар ата,
Арсуран хьилар ата,
Улер батIар улусум,
Вахъас, зус гьарай ата!

Барзайивас фагъучIа,
Рагъарна-вазарихъас.
Бусттаниас агъучIа,
БатIар беневшайихъас!

Ухасе чагъларихъас,
Вафалу Ккасппи хIулин.
Ухьтан хье дагъларихъас,
Вакьфайин дахьас улин.

ГIумур бяйя гIазаби.
Бизарди а жан, валлагь.
Хье чаркквари харабиъ,
Кумак уч хьурай Аллагь!

Дардунин дарман чахир,
Хьяс пунде Хайямахъас.
Хьеф ижи адис ахир,
Ухас, Мирза-бег, хьяхъас!

Гирванка атIаф факьас,
Зус са ратIал адатIун?
Заш агъаттар аларкьвас,
Ухасе, тIинкIра адатун!

Май 2000 г.

ШАЛБУЗ-ДАГЪ

Мавлудину ГАЛИМОВУ.

Выше гор могут быть только горы,
На которых никто не бывал!

В. Высоцкий.

Шаир:[51]

-Икьяниъ кьяблайн гъузун,
Са къирагъди гъудузун,
Шалбуз-дагъ, вахъ бяс варин,
Фарз Къафкъаздин халкьарин!-

Дифарис акьай майил,
Къайгъу кида вас дуйил.-
Дагъусттандис ухшамиш,
ГӀюд бяй анда дуламиш.

Шалбуз-дагъ:

-Дадд замандин гӀадалат
Халкьарив фанда. ГӀадат,
Фархьун хьин къачагъарин,
Улин хьун алчагъарин.

Шаир:

-Вахъ умуд ппараттарин,
Хъайхьуна сараттарин,
ЭмкIяри акьун хIалак,
Фархьун зе вас ярхIу лак.-

Вас къаншар сувал Бике,
"Игити" акьай тике,
КIаре къири фацун рагъ,
Гьинди ай вун, Шалбуз-дагъ?

Шалбуз-дагъ:

-Акьу фитнайн гужани,
Угун айеф зе жан э,
Ттаттахъар хьуна бахил.
ЯгIтIурай зе чвов цIа хил.

Шаир:

-Вун гъударкун кафарихъ,[52]
Давур даркун тIафалихъ.
Зун валас хьуна къирагъ.
КикIайф найе вас чирагъ?-

Хъядарис дуньягъ мублагъ
Хьун улер хъай, Шалбуз-дагъ,
Афархьайя Дагъусттан,
Ваш яб дайцIай кьасусттан.

Шалбуз-дагъ:

-Вун, игит, мямя гIасе.[53]
Къачагъин ахир хьасе!
ЛикIяйеф э ваш гIуши,-
Арсуран нурар гъуши![54]

Шаир:

-О, Шалбуз-дагъ, гирами!
Фас жикали, гиранди,
Бусттаниъ ахъай ккяхун,
Халкьарин атIайф ахун?

Гъафил хьун а душманар
Игитарил. Пашманар,
Рагъ къваларис цIай хIулихъ,
Хъикьун айя цIафулихъ.-

Хьила ухIайин чIалар,
Захъ хъаркьва дахIан, чIарар
Жагвар хьун, лахъайя зе.
Вахъ ппара ул хъайя зе!

ГІАЗИЗ БАВ

Дахьурай инсан гІазиз-
ГІумур бяйе пешанди.
Бахттикъара Байранкъиз,
Язукъ акье ве жандин.

Валайтил сад атун зун,
МахІсулар аме дузун.
Рагъ гІакве мучІе зус хьун,
ГІумур бяйя, вахъ гъузун.

Икьянис жагвар илгъван,
КІаре хьун а негъвари.
Вал ругъу алчихьун гъван,
ХъалхІас анда чин вари.

КІаре суле ккятІун су,
Кьятте гІюр афархьуне.
ХІядар вал ле хъатІусун,
Аззар жандив фархьуне.

-ФидхIан а чиппиъ чагъар?-
Фитна акьу къучагъар.
Иже кардис - начагъар.
Хизан ухIас - алчагъар!

Рагъ барзайвас фагъдина,
Ве бяре вахтт хярариъ.
Вун зус накь гъучадина,
ИркIв фацун заш хилари.

Шавгьари акьай сарин,
Зун ачух хъухьун ягIа.
Вал гъамаз хьу нахIсарин,
ДикIурай мугар ибгIа.

Маргъар суман силебар,
Жаргади а чун вари.
Чин язукъ ухь, тиребар,
Далда хъуда сувариъ.

НАГІНА НАДИР-ШАГЬДИС

Не все то золото, что блестит!

Гъафил[55] хьун а зе хIюрил,
Чулле тукар чангъирил,[56]
Чабхун акьай, Надир-шагь.

Халкьарил че хьун бахил,
ЯгIтIурай зе вав цIа хил,
Кизил-баши[57] Надир-шагь.

Хараб акьас хьуф са ягъ,
Заш накьи[58] узу чайлагъ.
Агърукьунва, Надир-шагь?

Закат ис мутIагI лакар,
ТалихIис[59] хIазур тукар,
Хардал акьу, Надир-шагь.

Час дюхьюнде тIалигIар,[60]
ГIачахъуне, алгъархьун гIар,
Бидалари, Надир-шагь.

Хулаъ, хилиъ са зад хьуф,
РахIми хъудаф вун сад хьуф,
Яззидарин Надир-шагь.

Зикрияр дакьу исан,
Ризкьивас хьуна, инсан
Гашилал алархьуне.

Чекес, кагъфир, вун хIакьди,
Акьас лишин, нахIакьди,
Махсарияр, Надир-шагь.

КIаз-финар фацу хилар,
Тавхана ухIа кIилар,
БарбатI акьу, Надир-шагь.

Вас жаннат адаф хIархъ, кьун,
ГIюб-раттиъ[61] ябур акьун,
Шиникквари л, Надир-шагъ.

Лихьун "мукьам"[62] бавари,
ХандакI архьун завариъ
Дагъусттандин, Надир-шагъ.

ЦIударис[63] акьай майил,
Кью шиниккв илгун дуйил.
Тух хьунда вун, Надир-шагъ.

Магърибдиас Машрикьдиъ,[64]
Че ватан час лайикьди,
Адиф ий вун, адатас.

Майзар баван кьяшуне.-
Валадихъас гIашуна,
Вун кIилихъ хъай, Надир-шагъ.

**МахIтал хьун ай сахIибар,[65]
МагIзул акьун касибар,
Ваш, игьанат, Надир-шагь.**

**Караван-сарайн тарих[66]
Кихьас хьуф даа синих
Сайривасра, Надир-шагь.**

**Сиясат хъихьас укьум,[67]
Шахин-шахде алакьум,[68]
Фиштти фуркьуне ли вас?**

**ЖамагIтарин негъварин,
Час аманат[69] маргъарин,
Шагьид ада, Надир-шагь.**

**Сурхай-хандин са улин,
Гъурбатиъ[70] лархьу кIилин,
Ваш ин ккандийя жуваб.**

Фасе ваш исал кучай,
ГъархІас дакьуф, Чирагъ-чай,
Къизил-баши Надир-шагь?

Чанакъ-ГІалин кІараби
-Икьв сара ве харабиъ,
Пундайва вас, Надир-шагь?

Бармакар чеш акуру,
Валжагъар ии куру,
Хъуми гулу, Шахин-шах.

"Аллагьдинф агъай кьадар,"-
Хажалат ваш и хІядар,
АхъикІунда, Надир-шагь

Тарихи ис вас кьимат.
Дахьун кьатІ сатин кьисмат,
Ризкьивас хьу, Надир-шагь.

Халкьарин фацун нафас,
Дуньягь ачух хъухьуф фас,
Ламартарис, Надир-шагь?

Вас вакил[71] хьуф Сурхай-хан,
Хьас ппара андай архан,
Ли вун, гьундур[72] Надир-шагь.

Час дуньягь акьу мучIе,
Залумин шагьид кIуч э,
Зус фуркьундеф ГIюб-раттиъ.

Фасе ягIара, кьасусттан,
Хатир хъакьуф, Дагъусттан,
Душманарис ватандин?

ГIюб-раттиъ ябур акьай,
Че маскъварин мавукьай,
Ширин хьунва, Надир-шагь?

Зун, валлагь, хьуне начагъ,
Гъурбатиъ агуф, къачагъ,
Вун учIу некьв, Надир-шагь.

"Къардашар матахI[73] хьунда!
АсхIабар авлай анда!"-
Агъай, гIашу, Надир-шагь.

Нагъул[74] ларкьун а ппара
Зал валас. Анда сара
Зун ачух хьас, Надир-шагь.

"Жинс ухIас хье, мегье зун!"-
Лак жилил латай гъузун,
Хьун игит Муртаз-ГIали.

Къизилдинф ина кьятIул,
Ваш кихьуне кьяйе тIул,
ХъаттикIяйде, халкьарик.[75] {Чархъи-къалайн}.

Игьанат акьун кьасаб,[76]
Заш ти кар ижеф хIисаб
Акьайя ве, Надир-шагь.

Къафкъаз пай акьас итIун,
Алахундиас кьятIун,[77]
Кьисмат вас хьуф, Надир-щагь.

Ултахъи[78] вун атуне.
Хъял къушуми латуне
Валас, ламарт Надир-шагь.

ИркIвурал лихьун ккяхун,
ГIушарин атIун ахун,
ТIирхунва вун ахирас?

Ваш агъай: "Зал хил маха!"-
Ве маскъвар ахъун захаъ,[79]
Муртаз-ГIали игити.

«Зун Аллагьдин ахъ!» - агъай,
«КӀяс гӀайжал хъайя!» - дагъай,
Архьун ай ли вун дуйил.

"Дадд-бидад , аман-миннат!
Арсуранф ма вас манат!"-
Пас мажбур хьу, Надир-шагь.

Игитар шун рахӀматиъ.
Халкьар ихьу захӀматиъ.
Хорасандин[80] Надир-шагь.
Ла иллагьа ил Аллагь.

Март 1999 г.

Имам ШАМИЛЬ

Поэма

Шихали ИБРАГИМОВУ

Как жизнь скучна, когда боренья нет!
М. Лермонтов.

Кью бярш ис хьун а ухун,
ГӀазизде бавас гада.
Гимриъ бец кьасаб акьун,
Садакьис бахттсуз дадда.

Агундеф дябяй варттал,
Ӏтур Шамиль акьун ГӀалин.[81]
ГӀилминф хьун ликьу партал,
ТасбихӀигӀ[82] гӀяйе лагӀлин.

Вас дарсар и магӀалим,
ХӀаждил рукьун ГӀарабиъ,
Зекес хьас анда гӀалим,
ЛамартаригӀ харабиъ.

Вун кӀил хьун гъазаватин,
Имам Шамиль, дардуман.
Че сувал ве саватин
Ун алмийя, накь суман.

Аллагьди ин вас амур,
Хас ватандил гӀадалат.
Шуайнат[83] хьун леф абур,
Агун варис гӀаламат.

КӀилиъ адай хӀакьикьат,[84]
ГъалатӀар акьа маллайн.
Арайл хастти тарикьат,
ГӀумур шун Кьази-Муллайн.[85]

Вайнахарин акунар
Кагъфирари узунай.
Руг акьай але кунар,
Имам агуф, гъузунай.

ХIулиъ жавгьар айя булди,
Алихьунда ваш тамахI.
Андагьан УнцIукIулдиъ,
Вун лакул хъакьу жарахI?[86]

Кьюд пу имам гаттивун,
ХIамзат-бек Къарадагъди.
ГIусмана[87] кант аттивун,
Жаннатин гьатуне багъдиъ.

ЦIабар чулле беневша,[88]
Тикани ранг аттивуф.
Вун че кар акьас баша,[89]
Мюридари гIаттивуф.

Къафкъаздин нагIнайн ттурар
НикIали аттихьуне.
ХIярбяй хьас аме курар,
Шамила латтихьуне.

Ти Уллубей[90] игьанат,
Хардал ваш дакьунайчин,
ГIурусари ин манат,
Аманативас хьун ай чин!

МаслигIат акьаф факьас,
НикIалихъай Тифлисдиъ.
Икьунда имам акьас,
Уч алдатмиш иблисди.[91]

Агъайий: "Акье хIарракат!-
Клюки-фон-Клюгенауй,[92] -
Ясирарин барракат,
Гъара акьас, фашав кьюй".

Вас даайде ухшамиш,
Генералдив дайин хил,
Акьаф айс хьунай гьамиш,
Ваш суван-кIиларис кIил.

Зун хьун а язукъара,
Лермонтов кIина мартиъ.
Къафкъаз акьун къабкъара,
Евдокимов ламарти.

ФидхIан хьун акьас читин
Хье Шамилас маслигIат,
Наибари гъушастти дин,
Мюридари шаригIат?

Кьуръанар акьай махраж,[93]
Кумак хьунда вас хье дин.
-Фи кьяйеф ярхIун вас раж,
Шамилан Джемал-Эддин?[94]

Кибит МахIаммадан кар
Удигь гьатуб хье дазур.
ХIутте акьун капурар,
Ахвердилав, ухь хIазур.

-Аззад акьас, игитар,
Хьеш Дагъусттан, иншаллагь!
Фаттахъасе мигьитар,
Ла иллагьа ил Аллагь!

Хьяхъ Аллагьу Акбар хъай,
Душманди акьай чабхун,
ХІажи-Мурад турихъ хъай ,
Хьяс ширин анда ахун.

-Фишттти гулун, лихьун цІа,
Ахульгойл Джемал-Эддин?
Кьакь латтадатІун кьацІа,
Граббейн, хІа гада ваш ин.

ГІюнериъ гада итІун,
Дагьарикес кейшуне.
Иин хьу капур ккитІун,
СагІид игитивас хьуне.

ИцӀу агъзур манатис,
ХӀарракат акьу гӀурус,
Яб дайина миннатис,
Ваш кагъфир акьун дурус.

"Дадд, шавла зун хьун агъай!"-
Акьунва имам багур,
Валад Кьази-Магомай,
Бенойярин Байсангур?

Хилар турис къилмаж и,
Заздин хьун дурусарин.
Ти Лазарев дилмажи,[95]
Дин гъушун гӀурусарин.

УчӀун гӀурус фургъуниъ,
Наибар гъузун ругъай.
Хъайе са валжагъ дургъуне ,
Кагъфирар вахъас гъургъай.

Муйя мартабин мунер,
Тарихин ухIюф тахил.
Киндаф агун век гьунер,
Кагъфирар хъухьун бахил.

Вун дуйин ай гъавурди,
Аллагь-тагIлайн амурди.
Архьун а, ли вун суман,
Зун ягIа бухавурдиъ![96]

Калугил але тайгъун,
Сиясатис тин уягъ:
- Къафкъаздил але рагъун
ИIь анда, ами къирагъ.

НахIакь, кьяйе тIуларин,
Мусиббат[97] ларкьу ватан,
Имам, ве хуттулларин,
Кьастт айя акьас ухьтан.

-ГІумурдин фийе матлаб,
Найе цІайдеф зус жуваб?
Фитначис, бина ккида,
Ишарат ада суваб.

ХьимцІур ис хьуне ккихьун,
Галмизар Ермолован.
Инжикли бав вахъас хьун,
ГІулжан ул лайшун баван.

Ваш лак ярхІу ракъяриъ,
ХІулбаяр[98] заш узун а!
Зун хъюла джабарарин,[99]
Нафас фацай, гъузун а.

Вартт акьунда ваш, имам,
ЧІал лайикьсуз кагъфирин.
Ве къулер дива кьалам,
Зус девлет ягІа, ширин.

Къастт мюридарин вун иб,
Даай хьун, зав рухайя.
Фи ухьтанди ваш , Гуниб,
Дагъусттандил куц хайя!!

ИркIвурал лархьун итIул,
ИтIуна ваздинф кьятIул,
Мажбур хьунва вун акьас,
ХIажи-Мурад, кьяйе тIул?

Булач-хан Хунзахарин,
Къайси-лецIуъ ахъатуф.
Ватандин булахарин,
Нафс[100] гъурбатиъ гьадатуф.

Аргутинский Самурдихъ
Суворов суман лайшуф.
Аллагьдин хьун амурдихъ,
КьукIмайлас, умуд хъай, шуф.

Тарихин шагьид садаф!-
СахIибарин хазина.
ГIумурдин хьун рякъ сараф,
Дагиш дакьуф , ваз ина.

Сас фацун Наполеун,
Кьурц жилил хьун яшамиш.
ЯгIара сувал ле ун,
Имам, вас а ухшамиш.

Завулас дивун хаятI,
ТалихIин архIу мурхьил.[101]
НикIали акьун кью кьатI,
ИркIварис че шун а хьил.

Къафкъаздил ийде бахил,
Ижеф атIун саркарин.[102]
Хьун гъаззаватин ахир,
Иман гулун туркарин.

Рякъ сафар хьун Къафкъаздин
Генераллиссимусайн.
Чугъулди[103] барбатI хьун дин
Мержан пайгъамбар Мусайн.

Ий Шуайнат, калагъан
Хилив фай, чIалал адиф.
- ГIумурдин хье, са ягъан,
Фие дуйил матлаб, уп диф.

- Фас латтатуф, азалхъан,
ГIурус гами хIулилас?
Ве арсуран ябурхъан,
Хьунда пикар Шамилас.

Хил гъушунда сараттин
ХьимцIур истти, маншаллагь.
Надир-шагь хьу ГIюб-раттин,
Булат бина, иншаллагь.

Дербентиъ кьвакьвал кихьай,
Хьун Бестужев-Марлинский.
Горшельт шикилар лихьай,
Макьалайл "Барятинский".

Къафкъаздил лихьун жафттал,[104]
ГIумур гьатун аккаккай,
Европпа акьун махIтал,
Уч сиким хьун а Маккай.

Январь 2000 г.

ТАРИХИ ЧАРХЪИ - КЪАЛА[105]

Во что черт ни нарядится,
Да бесом глядит!

Хьасгъан зал яраб бала,
Ве тагӀриф, Чархъи-къала,[106]
Заш акьучин, дардуман,
АхӀтият акьа суман.

Сифтта сан акьун кканде
Къарагунар, ларкьунде
Сиясатил, бахттавар,
Зулматин хавлат завар.

"Завулас тӀушун къири,
Хьяхъ душман рукьун, къари,"-
Бугъдай[107] агуф, пун къуджай,
Уч хабдис архьун гужай.

"Сиясат - ачух къапу,
Кью игитис исал э!"- пу,
Чулакъ Тимур рукьуне,
Булахин хьед рукъуне.

Акьай кагъфири чабхун,
АтIуна ширин ахун,
КIенар ккярхьун лакарин
Чархъи-къалайн халкьарин.

Басмиш хьундеф э Тимур,
Чекес акьундеф азмур,
Ширинди гIутIай бакъукъ,
Са касра дакьай язукъ.

Грозный зус даккан Иван,
Учин валад кIи илан,
Бугъаз атIун, мум лихьун,
ГIурусаттил ун лихьун.

Вакьфа[108] Екатерина,
Аляска маса ина,
Рукьунда, Чархъи-къала,
Вахъ са Аллагьдин бала.

Порт – Петровск арайл акьуф,
Генж але гамрайл икьуф,
Петр – первый, аждагьа,
ЯгIа варис хьун а багьа.

Якьу багв лихьун аваз,
МутIагI дахьунде Къафкъаз,
Ермолован давурдис
Аттархьайя гъавурдис.

Бизамискин Мурсал-хан,
Фас залил хьуф Чингис-хан
Дуйил, учIа некьв адай,
Шун фирра хилив фадай.

-О, хил гъуш, вас вахтт ада,
ГІашикьин гавгьар латай.
Шаирарин бахтт ада,
Иин негъвар алатай!

Зикрияр, Шамиль имам,
Мискинарин хьун тамам,
КІенинф исан. Гьел къаза,
Алишина акьас а.

Ти Гоцинский Нажмутин,
Якьуд пу имам путтин ,
КІил атІас хІазур э зун,
Къафкъаздил алихьун ун.

НикІалинф фуркьун тасмал,
Сиясат ацІайде мал
Гъара акьай большевикІар ай
Гьел руцайя, улер фикІай.

Столыпинан реформис
Хиянат хьун, гIутIай нис,
Коммунисттар. Гьел суваб,
Гъудушуна, тин жуваб.

Зилган чапрасин лагIлин,[109]
Гунагьи угун Ленин.
Ельцина, ухай чахир,
Ве гIилмин акьун ахир.

Сталин - дадд залумарин,
КIил атIас загълумарин,
Хъучархьун Надир-шагьдихъ,
КьукIма суман Шагь-дагъдихъ.

Ахъвазандин кIил лакьуф,
Хрущев уч качал акьуф,
ХIажибугъдай э. Халкьарин
ХIайф латтатIу кьакьарин.

Коммунизминф кикIун хIяд,
Фас кIареф латтушуф хъяд
Брежневалас, баркаван,
ИркIвуран мурад баван?

Сухттаярин[110] хIарракат,
Андропован баракат,
Улин хьун вакьфаярин.
ХIайф диву жафаярин.

Ти Горбачев - хIюрагIан,
Уч ухунде баван гIан,
Алахъурай, хьун хьасул
Зус, дузун аме махIсул.

Адиндеф Ельцин Барис,
"КьятIулар див!"- пун варис.
Дакканди, разе хьун чин,
ГIархьурай хъюси учин.

ИркIв векIяхIинф ве Ппуттин.
Президент даа путтин,
КIил атIай защ. Гюлистан-
ВекIяхарис Дагъисттан.

ГIумур МахIамад-ГIалин,
СубхIанигI гIайе лагIлин,
АсхIабинф э. Аманат
Зус акьурай са манат.

Вафалу Агъуларис,
Такибат хьучин варис,
ИркIв чирхъвас чве варинна,
ЧIал гъудушай сайрина.

Ккаспи хIулив къал файя!
Фикирар зав къад файя!-
Хье ватандил лихьас жан,
Хьявас хьасгьан гьамишан?

Бав валадилас вархал[111]
Акьайя, гъузай вархІал,
Ве хуттула, Надир-шагь.

Инсан агъай адаркай,
ХІашттакь хьуна гІадаркай,
Дуз эва ти кар, гелин?-
Кьулер латтивас кІилин.

Вахъ, тІафалис чІал дагъай,
ГІакьулу сад зун агъай,
Хъучархьаф а, Надир-шагь,
Халкьари акьуна нагь.

Ахун атІун а гІушан,
Муштари дахьу рушан.-
Хъалат зефва, уп сара,
Ийхьучин, акьас чара.

**Хье даддарин аманат-
Магъу-дерейн зиярат,
ХІасратан ГІалин алат,
Пуф фиш э, гъушун манат.**

**Ми курарин кІаре сул,
Сад пуна хьуна хІасул,
Айя зун гІачахъуна,
Къачагъар хъучахъуна.**

**Абу-Муслиман са ул
Алмата, аман Расул!
Чархъи-къала, жамагІат,
Чвас хьас ккийя мафагІат.**

БИЛ-БИЛ

Ухьтан Магърабкундиас[112]
Бил-билинф ун бяй а сас.
Ве гIашкъуни зе авлай
ГIушари дурхIай а ваз.

Бусттаниъ учIун къачагъ,
Ве гьарай киркьуф , къучагъ,
Гъурбатиъ, хъюси дагвай,
Зун, валлагь, хьунай начагъ.

МехIкямди ухIайя сир,
Ваш , сахIибарин ясир.
Жаннатин ХIури-Пери
Ишарат кида тахсир.

ҮЧИХЪАС

Они все чужды мне,
И я им всем чужой!
М.Лермонтов.

Мурдал марцI гъучадиндеф,
Ругъу жилиъ учIайя.
Зун ахун хъучадиндеф,
Гъахъадайшас гучIайя.

Фи хIалакди бяй вахттар? -
Ул ярхIас хъучархьайда.
Аллагьди дайи бахттар
Ґужанис гъушас бяйда.

ЯрхIун заш учинттис кIил,
Чуллар дагъай архьуна.-
ЯгIа жакъе хьун зе хил,
ГIумур жакъе дахьуна.

Аманат - лахъатун а.
Пайдах зе - кяхъатун а.
Акьуттар - хумхъатун а.
ЯгIа зун - ахъатун а.

Дива дахIан кьятIулар,
Икьярив фархьун кубул.
МацIахайярин тIулар
Акьас анда заш кьабул.

Чвас бахттар ми дунайин,
Ирай иркIв идехилди!
Аллагь, зус ваш дайф дайин,
Ате зун айехилди!

ИркIвурал але ккяхун,
Хилари латас ибгIа.
Бяйчугас ширин ахун,
КIил кьяблайхъ акьас ягIа.

Пас учинттарихъас гаф
Зун гьамишан хIазур э.
Зун багур даа агъаф,
Уч ккиркIунде багур э.

Август 1998 г.

ПРИЛОЖЕНИЕ

1. Отец Хатума Магомед выкрал невесту отца Зубайла в день их свадьбы, положив тем самым начало вражды тухумов.
2. Амир – отец Зубайла.
3. Невеста выходила не по любви за Амира, а любила отца Хатума – Магомеда, потому и была выкрадена им.
4. Через год в один день родились Хатум и Зубайл.За час до этого произошло Солнечное затмение.
5. Ттаттахъ – название магала в Чархъи – Къала.
6. МутIугIурахъ – название летнего поселения в горах.
7. Хатум поднималась в горы на сезон к тёте Сакинат.
8. Хван – Удигь – Су – название горного массива в близи Чархъи – Къала.
9. ГIюригI – название ущелья к востоку от крепости.
10. "Мирас" – здесь: осел.
11. КъабкъагIюд – куропатка.
12. Так говорят при смертельной ситуации.
13. Бабушка Хадижат разорвала одежду на джигите.
14. Ттаттахъар – жители магала Ттаттахъ, где ро– зыгралась начало драмы.
15. Ахъвазан – персик.
16. ГIюд – куропатка.
17. Сурепиш – особь, покушающаяся на свое родное дитя.
18. ЦIарф – молния.
19. Чагълар – женская красота.

20. Ирхайя – сильно и страстно любит.
21. Чилагъ – название каменного карьера к юго–западу от Чархъи–Къала.
22. XIa– Мугул – название горы, у подножия которой розыгралась трагедия века.
23. Дабал – название магала.
24. Зубай – соплеменник того Зубайла, который скончался в августе 1989 года трагически.
25. Арзиман – "вознаграждение" за непослушание.
26. В сентябре 1999 г. учительница Аминат поднялась с детьми в горы, спустя 150 лет после трагедии, чтобы поставить памятник – Пир, невинной жертве людской молвы и были захвачены вахабитами.
27. ЛагIматар – дары от самого господа Аллаха.
28. Речь идет о подкупе Надыр–Шахом городских страж.
29. Чанакъ–Али – начальник охраны города Бабуль–Кист во времена Надыр–Шаха.
30. ВахIдул–АхIад – разорение.
31. Аркьян–Ттул – название пастбища.
32. Речь о конных ворах со стороны Кураха.
33. Зубайл попросил на прошенье у воров в последний раз сыграть на свирели,оказывается, это был сигнал бедствия для его любимой девушки.
34. Лакец стал свидетелем расправы над джигитом Чархъи.
35. Лакец был отпушен ворами, когда тот поклялся на Коране, что об увиденном зверстве с их стороны никакому живому существу не расскажет.
36. КунигI – название узкого ущелья на границе Агул–Курах.

37. Как правило, в горах трупы зоворачивают в черную бурку.
38. Гелин — невеста.
39. Кваниш — браслет.
40. Речь идет о трупах неверных.
41. Чабхун — разбой.
42. Речь идет о Хаджи-Мурате, когда он перешел к русским.
43. Ламарт — поддонок.
44. Вайнахар — чеченцы.
45. Речь о пленении Шамиля и вывозе его в Петербург.
46. Тайгъун — белый почтовый голубь.
47. Сиясат — Вселенная.
48. Галмизар — капкан.
49. Ирфар — затылок.
50. Азалхъан — птичка семейства воробьиных.
51. Шаир — поэт.
52. Кафарихъ — к северу.
53. Мямя гIace — не волнуйся особо.
54. Речь о светлом сиянии Луны темными ночами.
55. Гъафил — нападение.
56. Чангъир — гравий.
57. Кизил — Баши — персы.
58. Накьи — клубника.
59. ТалихI — счастье.
60. ТалигIар — гороскоп.
61. ГIюб-ратт — площадь в центре Чархъи-Къалы, где Надыр-Шах произвел свой излюбленный кровавый Шах- хирман (молотьба людей).
62. "Мукьам" — здесь: плач.
63. ЦIудар — каменные изваяния на вершинах гор, ставляемые чабанами в качестве ориентиров.

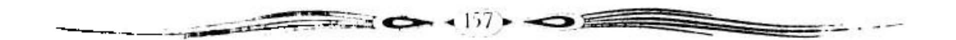

64. С того конца света на этот конец.
65. СахIиб — владелец.
66. Тарих — история.
67. Укьум — элемент крепления сохи к оглобле.
68. Алакьум — кличка.
69. Аманат — подарок.
70. Гьурбатиъ — на чужбине.
71. Вакил — адвокат, здесь : слуга.
72. Гьундур — высокомерный.
73. МатахI— надежность.
74. Нагъул — клевета.
75. Речь о подкупе золотом городских страж Надыр—Шахом, впоследствии, говорят, это же золото в рас—плавленном виде залили в горло изменнику.
76. Речь об изменнике Родины.
77. КъятIун — перегородка из жердей.
78. Ултахъ — напарник.
79. Зах — старинняя чаша.
80. Хорасан — город в Персии.
81. ГIали — первоначальное имя Шамиля.
82. ТасбихI — мусульманские четки.
83. Шуайнат — одна из жен имама Шамиля, армянка.
84. Хакьикьат — свод законов и предписаний Ислама.
85. Кьази—Мулла — первый имам Дагестана.
86. ЖарахI — знахарь.
87. ГIусман с Хади—Муратом убили второго имама Гамзат—бека.
88. Беневша — фиалка.
89. Кар акьас баша — дело доводить до логического конца.

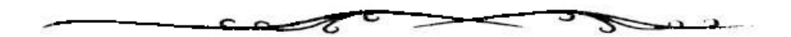

90. Уллубей — предатель, который публично был каз- нен самим Шамилем.
91. Речь о переговорах Шамиля с Николаем I
92. Клюки – фон – Клюгенау, Аргутинский, Ермолов, Ла- зарев, Евдокимов и Граббе — царские генералы
93. Махраж — чтение Корана с интонацией.
94. Джемал – Эддин болел и умер от туберкулеза.
95. Дилмаж — полиглот, знаток языков.
96. Бухавур — кандалы.
97. Мусиббат – трагедия.
98. ХIулба — зверобой.
99. Джабар — доносчик.
100. Нафс — энергия.
101. МурхIил — коллона.
102. Саркар — бригадир.
103. Чугьул — клевета.
104. Жафттал — засов.
105. Тарихи Чархьи – Къала история крепости Чархьи – БахIая – национального героя Агулов.
106. Автор так назвал свое родное село Рича, в честь героя.
107. Бугъдай — военноначальник татаро – монголов.
108. Вакьфа — старая дева.
109. Речь о раскулаченном хозяине, о его драгоценно – стях, в том числе о поясе с рубинами.
110. Сухтта – студент.
111. Речь о насильно разлучаемых матери и дитя волею обстоятельств.
112. Магърайкун — название летнего лагеря в горах.

АГУЛЬСКИЙ АЛФАВИТ

Символ	Слово	Символ	Слово	Символ	Слово	Символ	Слово	Символ	Слово
А	Аслан	**Б**	Бармак	**В**	Ваз	**Г**	Гитан	**Гъ**	Гъад
Гь	Гьудгьудай	**ГI**	ГIюр			**Д**	Далдам	**Дж**	Джакьв
Е	Емиш	**Ё**	Ёлка	**Ж**	Журнал	**З**	Зерфел	**И**	Илан
Й	Йод	**К**	Калам	**Кк**	Ккел	**Къ**	Къадакъ	**Кь**	КьутI
КI	КIетIа	**Л**	Луф	**М**	Маймун	**Н**	Нар	**О**	Орден
П	ПагI	**Пп**	Ппартта	**ПI**	ПIипI	**Р**	Рагь	**С**	СагIат
Т	Туш	**Тт**	Ттур	**ТI**	ТIибитI	**У**	Укьар	**Уь**	Уьтт
Ф	Фил	**Х**	Хал	**Хъ**	Хъяд	**Хь**	Хьухьал	**ХI**	**ХI**уни
ХI	ХIайван	**Ц**	Цал	**ЦI**	ЦIегь	**Ч**	Чакма	**Чч**	Ччям
ЧI	ЧIил	**Ш**	Шар	**Щ**	Щуткка	**Ъ**		**J**	Jьул
Ы		**Ь**		**Э**	Этажерка	**Ю**	Юбка	**Я**	ЯкIв

СОДЕРЖАНИЕ КИТАБИН

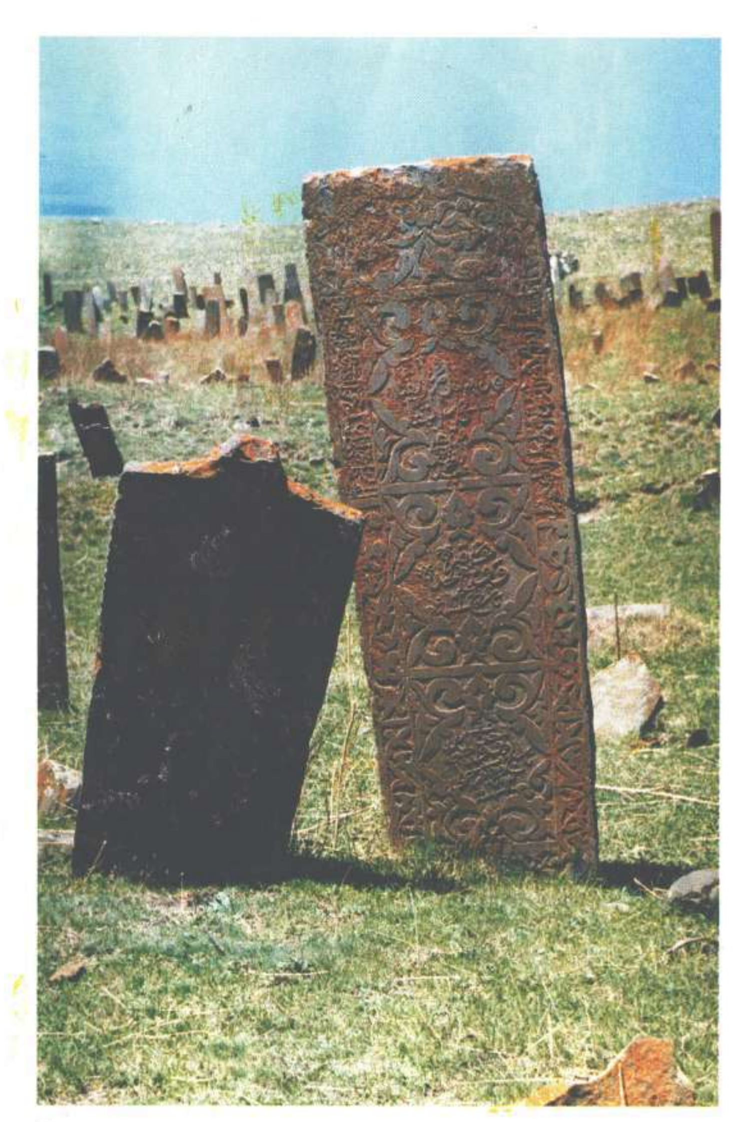
Зубайлан дадарин хулар.

Хатуман тухумарикес дуйил алмеде хIабав Бакли.

Чиппин касиббял акьайеде Чархъи-къалайн халкьар.

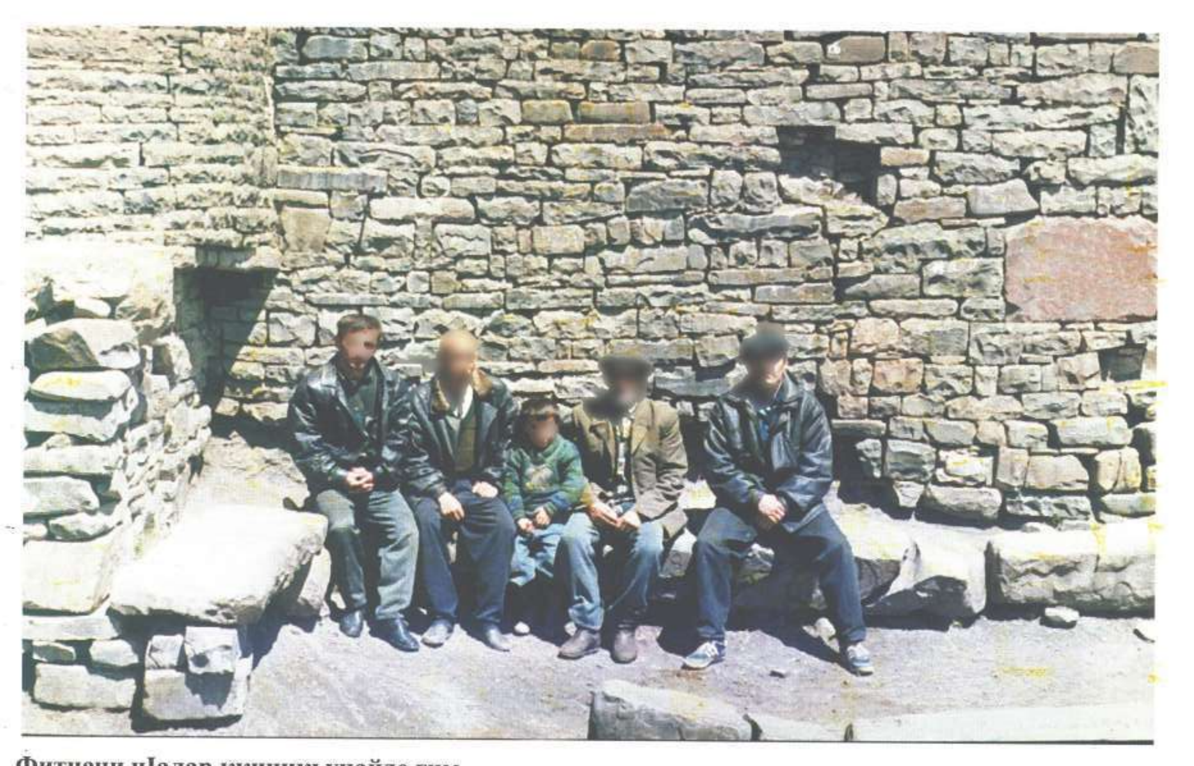
Хатуман тухумдин некьварар.

Хатуман абай Сакинатаҥ тухумар.

Суварин Бике Хатуман ахир хьунайде су.

Фитначи чIалар ккичикьунайде гим.

Ппара читин э халкьарис суванкIилил кIил ухIяс .

Зубайлан тухумар.

Жагьиларис муг акьу кIвархялдикк дар.

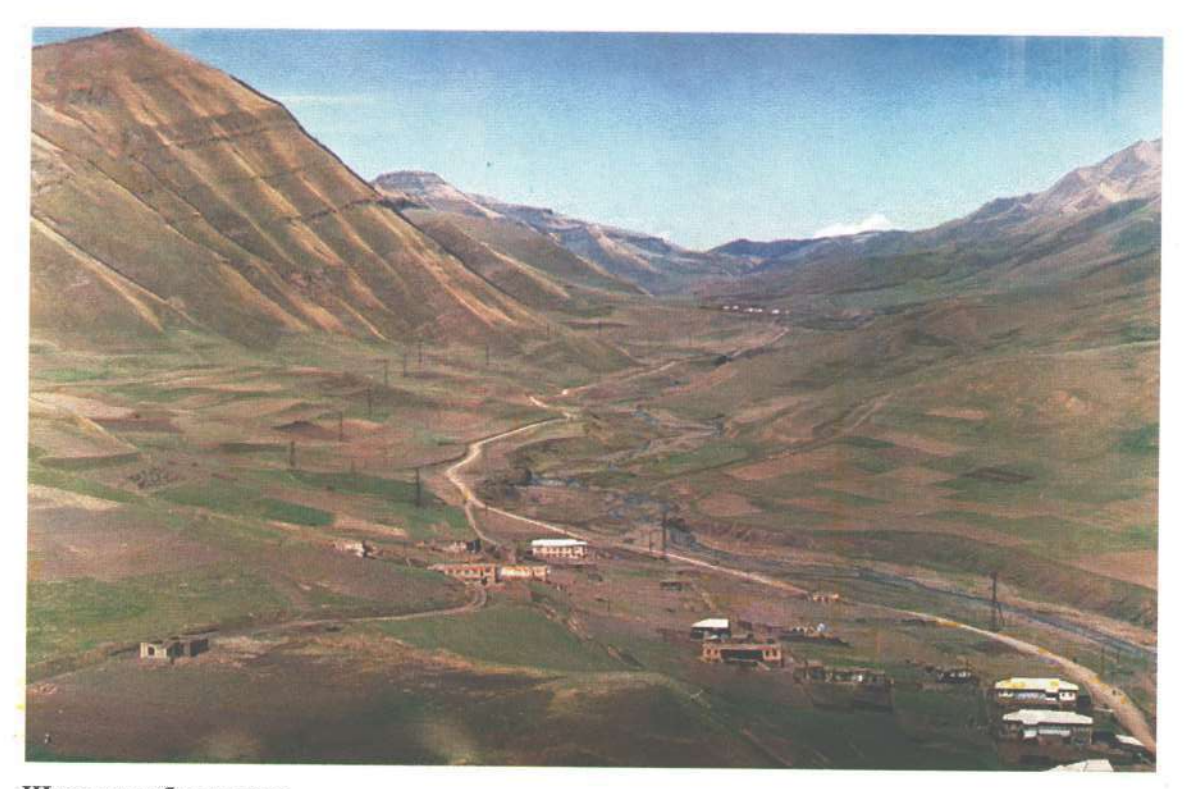
Игит Чархъи БахIан кIилихъ хъайде гъван.

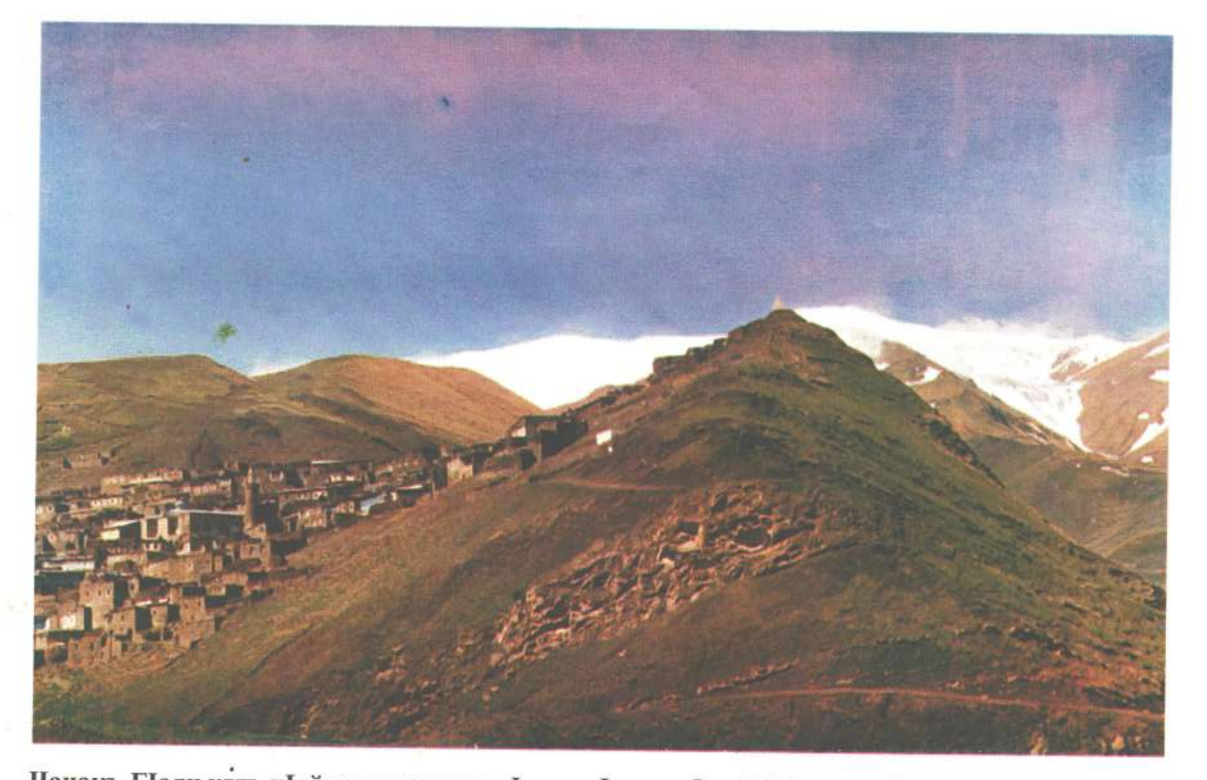
Чархъи-къалайъ ачябяйде рякъ.

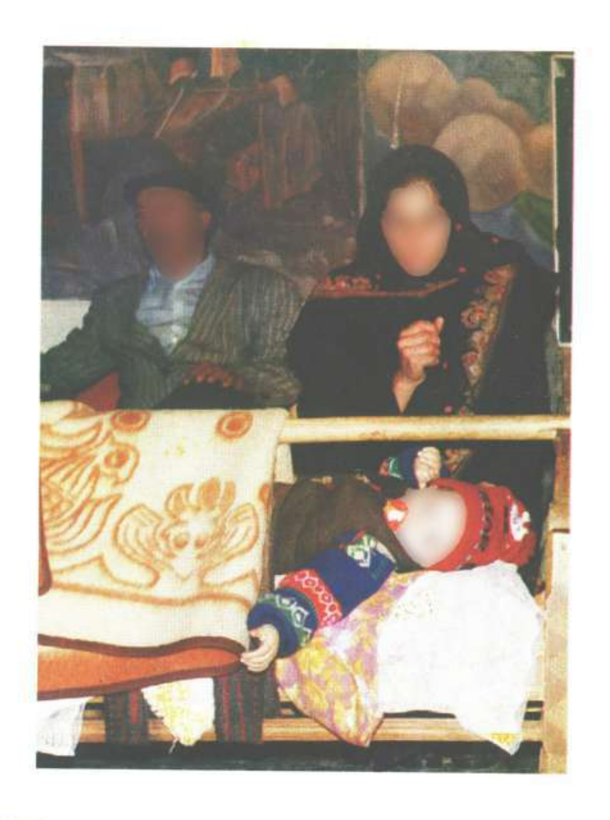
Зубайлан ругукес арайл хьунде су “ХІа-мугул”.

ЧӀаарин мублагъ дере.

Чанакъ-ГІали уя́гъ цІайде жимжирин кІил архІюнде кІанчІ ”Хъюхъял”.

Не хлебом единым жив человек.

Чархъи-къалайн тарихин шагьид гъванер.

Абу-Муслим

Тарихи
чархъи-къала

Редактор Мазанаев Ш.А.
Художники Шарыпов А. Н., Идрисов З. Р.
Корректор Лутов А. Г.

Подписано в печать 27.11.2000. Формат 60x841/16.
Усл. п. л. 10,23. Бумага офсетная. Печать офсетная.
Гарнитура Baltica. Заказ 2233. Тираж 1000 экз.

Сверстано на компьютерной базе
«Издательского дома «Новый день».

Отпечатано в Республиканской
газетно - журнальной типографии
Махачкала, Комсомольский пр., 61.

